

HÖGSKOLAN
DALARNA

Uppsats Historia III

Det röda spöket

En analys av valfilmer och valmanifest inför det svenska riksdagsvalet 1948

Författare: Johannes Elofsson

Handledare: Lars Båtefalk

Termin: VT15

Ämne: Historia

Poäng: 15 hp

Högskolan Dalarna
791 88 Falun
Sweden
Tel 023-77 80 00

Abstract

Undersökningen syftar till att granska Högers, Socialdemokraternas, Bondeförbundets och Folkpartiets strategier gentemot kommunisterna inför riksdagsvalet 1948. Detta görs genom en retorisk analys av negativt kampanjande i partiernas valfilmer, men också genom att granska negativ retorik i deras valmanifest. År 1948 valdes eftersom det var en uttalad unik valrörelse, mycket på grund av att det fanns djupa konfliktlinjer i den nationella såväl som den internationella politiken. Det var också det första valet efter andra världskriget. En av studiens slutsatser är att samtliga partier framställde kommunisterna som ett hot i det undersökta källmaterialet, men Socialdemokraterna kritiserades vid flest tillfällen. Resultatet visar också att den negativa retoriken i valmanifesten inte alltid överensstämmer med valfilmernas innehåll. Studien visar även att Socialdemokraternas valfilm var den enda som inte innehöll tydlig kritik riktad mot kommunisterna, vilket kan tyda på ett ambivalent förhållningssätt. Partierna använde framför allt logos och pathos för att övertyga väljarna, varav den sistnämnda ges utrymme att användas i film. Två av partierna, Högern och Bondeförbundet, kan ha haft en medveten strategi att försöka övertala unga människor att inte rösta på kommunisterna. Till sist, kommunisterna var enkla att kritisera eftersom de var en del av en större rörelse och kunde därför förknippas med Sovjetunionens handlingar.

Nyckelord: Negativt kampanjande, kommunism, valfilmer, valmanifest, retorisk analys, valet 1948.

Innehållsförteckning

Inledning	4
Syfte och frågeställningar	5
Metod och material	6
Avgränsning	6
Källmaterial	7
Retorisk analys	8
Begrepp	11
Kommunism.....	11
Politisk kommunikation.....	11
Negativt kampanjande.....	12
Tidigare forskning	13
Bakgrund	21
Sovjetunionen, andra världskriget och tiden efter	21
Sverige och kommunismen	22
Sveriges Kommunistiska Parti	24
Valfilmer	26
Undersökning	27
Valfilmer	27
Bondeförbundet: <i>En ljusare framtid</i> (1948).....	27
Sammanfattning.....	29
Högerns riksorganisation: <i>En man gör sitt val</i> (1948).....	29
Sammanfattning.....	34
Folkpartiet: <i>De valde friheten</i> (1948).....	34
Sammanfattning.....	36
Socialdemokraterna: <i>De kämpade sig till friheten</i> (1948).....	36
Sammanfattning.....	37
Valmanifest	37
Bondeförbundet.....	37
Högerns riksorganisation.....	37
Folkpartiet.....	38
Socialdemokraterna.....	39
Diskussion	41
Sammanfattning	46

Inledning

Karl Marx och Friedrich Engels verk, *Kommunistiska manifestet*, är ett betydelsefullt historiskt dokument som i stor utsträckning har varit föremål för både kritik och inspiration. Det är också en skrift som haft en mobiliserande kraft i historien – inte minst i Ryssland. De båda författarna inleder sitt verk från 1848 med följande mening:

Ett spöke går runt Europa - kommunismens spöke. Alla det gamla Europas makter har förbundit sig till en helig hetsjakt mot detta spöke: påven och tsaren, Metternich och Guizot, franska radikaler och tyska poliser.¹

När Marx och Engels skrev dokumentet fanns det med andra ord krafter som arbetade för att begränsa kommunisternas makt. Manifestet, och således en gemensam plattform, var delvis en reaktion mot denna hetsjakt: kommunisterna i världen skulle förenas.²

Hundra år senare, närmare bestämt 1948, såg världen annorlunda ut. Kapitalismen överlevde revolutionerna 1848-1851 och expanderade, medan kommunismen, bortsett från i Sovjetunionen, fick stå i skymundan. Praktiskt taget hela Europa hade industrialiserats, vilket var en fundamental förutsättning för att införa ett kommunistiskt samhälle enligt Marx och Engels. Samtidigt hade stora delar av världen genomlidit det andra världskriget och det kommunistiska Sovjetunionen var en av segrarna, men de hade fått betala ett högt pris i form av både människoliv och resurser. Deras uppoffringar fick sympatier inte minst i Sverige, vilket är en av förklaringarna till varför Sveriges Kommunistiska Parti fick nästan tio procents väljarstöd i riksdagsvalet år 1944.³

Forskare menar att de övriga svenska riksdagspartierna kritiserade kommunisterna i 1948 års valrörelse.⁴ Därmed är det troligt att det fanns en rädsla bland partierna för att kommunisternas makt skulle öka – både nationellt och internationellt. Det var också ett unikt val på grund av dess hätska stämning.⁵ Det här arbetet kommer att analysera nämnda kritik av kommunismen. En relevant fråga blir således: Varför undersöka en fråga som tidigare forskare har

¹ Marx & Engels, 2004 (1848), s. 25.

² Marx & Engels, 2004, s. 25.

³ Wenell, 2015, s. 71.

⁴ Esaiasson, 1990, s. 182ff & Möller, 2011, s. 140f;

⁵ Esaiasson, 1990, s. 206.

studerat? Svaret är tämligen enkelt. Ingen har tidigare haft valfilmer som källmaterial för att undersöka hur och i vilket utsträckning kommunisterna kritiserades – oavsett årtal. Kritikens inriktning i partiernas valmanifest är heller inte granskad. Vid mitten av 1900-talet var filmen ett viktigt politiskt kommunikationsmedel eftersom valfilmerna var ett populärt folknöje, vilket innebar att ett stort antal människor mötte budskapen som visades.⁶ En annan förklaring till valfilmernas centrala roll i valkampanjerna var att de ofta utgjorde den största delen av partistyrelsens valbudget.⁷ Forskningen har i mångt och mycket inte analyserat valfilmer för att granska politisk kommunikation. Detta ger relevans för min studie.

Det kommunistiska spöket var således närvarande i Sverige hundra år efter att Marx och Engels skrev sitt berömda manifest. De starka motsättningarna likaså. Frågan är dock, i vilken utsträckning och på vilket sätt kritiserades kommunisterna?

Syfte och frågeställningar

Undersökningen syftar till att granska Högerns, Socialdemokraternas, Bondeförbundets och Folkpartiets strategier gentemot kommunisterna inför riksdagsvalet 1948. Även partiernas kritik mot varandra studerades för att undersöka kommunisternas särskilda utsatthet. Detta görs genom att dels analysera förekomsten och användningen av negativt kampanjande i fyra valfilmer och dels genom att undersöka negativ retorik i partiernas valmanifest från 1948. För att uppnå undersökningens syfte kommer följande frågeställningar att behandlas:

- Vilka partier kritiserade och vilka kritiserades i större utsträckning?
- Vad kritiserades hos kommunisterna?
- På vilket sätt användes negativt kampanjande mot kommunisterna i partiernas valfilmer?
- Kan mängden och innehållet i partiernas kritik mot kommunisterna i valfilmerna förklaras utifrån partiernas valmanifest?

⁶ Om filmens roll i samtiden, se Jönsson & Snickars, 2007, s. 27.

⁷ Eriksson, 1980, s. 199.

Metod och material

Avgränsning

Det finns flera olika anledningar till varför jag har valt valfilmer som källmaterial. För det första har filmen varit ett centralt redskap för att påverka medborgare sedan första världskriget.⁸ Eller som Lenin en gång sa: ”Of all the arts, for us the cinema is the most important”.⁹ Eftersom det producerades cirka 150 valfilmer mellan åren 1928 och 1962 samt att bio var ett populärt folknöje under denna period, kan dessa valfilmer ha spelat en viktig roll i formandet av den svenska opinionen.¹⁰ Statsvetaren Rolf Hugoson menar att propaganda i demokratier kan vara avgörande för att en viss åsikt ska få majoritet. Nittio procent kan stå orubbliga i sina åsikter medan de övriga tio procenten kan vara tveksamma och således vara mer mottagliga för påverkan. Ett val kan på så vis avgöras av några få procent av väljarna.¹¹ För det andra var innehållet i Socialdemokraternas valfilmer både sanktionerade och granskade av ledande politiker i partiet.¹² Det är rimligt att anta att samma sak gällde även för andra partier. Att studera valfilmer kan således öka kunskapen och förståelsen kring dåtidens strategier, politiska klimat och skiljelinjer. För det tredje finns det ytterst få studier kring svenska valfilmer. Det innebär att en del av det svenska politiska kulturarvet i hög grad är utforskat. Undersökningen kommer att bidra till att fylla igen luckor vad gäller detta, även om det sker i en begränsad omfattning.

Att studera valfilmer i valrörelsen 1948 är intressant ur flera olika aspekter. Det var det första valet sedan andra världskrigets slut, men det var också ett val som skilde sig från andra, vilket nämns mer utförligt i kapitlet bakgrund.¹³ Valrörelsen ägde också rum i en tid då det svenska folket gick på bio i större utsträckning än tidigare, men också senare i och med att de reguljära TV-sändningarna påbörjades 1956. Antalet biobesökare var som allra högst 1954 och låg då på ett antal av 84 miljoner. Tio år senare hade denna siffra mer än halverats.¹⁴ Det världspolitiska läget var oroligt år 1948 och det fick givetvis konsekvenser för den svenska politiken.

⁸ Filmarkivet.se (u.å.) *Tema Valfilmer*.

⁹ Det är dock oklart huruvida Lenin yttrade dessa ord eller inte eftersom citatet ska ha skrivits ner tre år efter han påstått ha sagt det. Trots dessa oklarheter är det uppenbart att citatet har fått stor genomslagskraft, inte minst i Sovjetunionen. Taylor, 1988, s. 36.

¹⁰ Se Filmarkivet.se (u.å.) *Tema Valfilmer & Jönsson & Snickars*, 2007, s. 27.

¹¹ Hugoson, 2004, s. 51f.

¹² Blomberg, 2001, s. 15.

¹³ Se Esaiasson, 1990, s. 206.

¹⁴ Furhammar, 2003, s. 249.

En av dessa konsekvenser var rädslan för kommunism och att de övriga riksdagspartier gemensamt kritiserade kommunisterna.¹⁵ Detta kommer också att nämnas mer om i bakgrunden.

Källmaterial

Filmarkivet vid Svenska Filminstitutet har som uppdrag att samla in, katalogisera, bevara, restaurera och göra det svenska filmarvet tillgängligt för allmänheten. Arkivet är ett av de äldsta i världen och innehåller både utländsk och svensk film som visats på de svenska biograferna. Det inkluderar allt från spelfilmer och dokumentärer till reklamfilmer och journalfilmer.¹⁶ Avdelningen Audiovisuella Medier vid Kungliga biblioteket har även de som uppdrag att samla in inspelade rörliga bilder, men också inspelat ljud. Framför allt består samlingen av material från film, video, radio, tv, skivor och multimedier. Filmarkivet.se är ett samarbete mellan Svenska Filminstitutet och avdelningen Audiovisuella Medier vid Kungliga biblioteket. På filmarkivet.se finns en del av institutionernas filmer tillgängliga via streaming. Deras äldsta publicerade film är *Konungens af Siam landstigning vid Logårdstrappan* från 1897 där även den svenske kungen Oscar II skymtas. Källmaterialet till denna studie består framför allt av filmer från filmarkivet.se och går att finna under temat ”Valfilmer” som innehåller sammanlagt 84 filmer mellan åren 1930-1994.¹⁷ En av fyra valfilmer i denna undersökning, närmare bestämt Högers valfilm, är däremot från avdelningen Audiovisuella medier vid Kungliga biblioteket eftersom den inte finns tillgänglig på filmarkivet.se. Bondeförbundets, Socialdemokraternas och Folkpartiets valfilmer går som sagt att finna på filmarkivet.se.

Valmanifest är en gammal tradition i Sverige. På några textsidor presenterar respektive parti vilken typ av politik som partiet vill föra i nästa mandatperiod. Det normala är att manifestet godkänns av partistyrelsen eller motsvarande och utges cirka en månad innan valet. Nicklas Håkansson menar att partiernas valmanifest är det viktigaste enskilda dokumentet i ett flertal demokratier när det gäller att sätta valrörelsens dagordning.¹⁸ Samtliga valmanifest går att finna på internet, närmare bestämt via Svensk Nationell Datatjänsts webbsida. Organisationen inrättades 2008 på initiativ av Vetenskapsrådet.¹⁹

¹⁵ Möller, 2011, s. 140f.

¹⁶ Svenska Filminstitutet (u.å.). *Om filmarkivet*.

¹⁷ Filmarkivet.se. (u.å.). *Om filmarkivet.se*.

¹⁸ Håkansson, 1994, s. 57f.

¹⁹ Svensk Nationell Datatjänst (u.å.). *Organisation*.

Retorisk analys

För att analysera innehållet i den kritik som riktades mot kommunisterna i valfilmerna används en retorisk analys. Det innebär att valfilmerna granskas i större omfattning än valmanifesten i denna undersökning då det sistnämnda källmaterialet enbart studerades med en kvantitativ innehållsanalys. Inspiration för att genomföra en retorisk analys hämtades från boken *Metoder i kommunikationsvetenskap*. I kapitlet *Retorisk analys* har Orla Vigsö, professor i retorik och docent i svenska språket med huvudinriktningen politisk kommunikation, redogjort för hur en retorisk situation kan beskrivas.²⁰ Den första frågan som bör ställas i en retorisk situation är följande: *Vem försöker övertyga?* Delen beskriver vem avsändaren är och det kan således vara en person, grupp eller en organisation. Vigsö menar att denna del även kan ha med en beskrivning av avsändarens kompetens och karaktär, vilket går under begreppet *ethos*.²¹ För att undvika förvirring hos läsaren kommer *ethos*, tillsammans med de övriga två appellformerna *logos* och *pathos*, att presenteras nedan.

Den andra frågan som bör ställas i den retoriska situationen är: *Vem är det man försöker övertyga?* Vigsö menar att inom den klassiska retoriken talade man om publiken, men i medietexter kan man istället använda sig av begreppet mottagare.²² I analysen kommer begreppet mottagare att användas.

Den tredje frågan som kommer att ställas i analysen är: *Vad är det man vill övertyga om?* Här menar Vigsö att det avsändaren vill övertyga mottagaren om, således syftet, både kan vara implicit och explicit eller en kombination av båda.²³

Som sista fråga ställs: *Hur försöker man övertyga?* Denna fråga är den mest centrala i en retorisk analys. På vilket sätt försöker avsändaren att övertyga mottagaren? Enligt Vigsö agerar människor utifrån olika bevekelsegrunder och kan därmed låta sig övertygas av olika faktorer. Människan är alldeles för komplex för att endast handla utifrån en typ av överväganden, som till exempel att enbart övertygas genom ett förnuftsresonemang. En retorisk analys, och således även retorikern, utgår från denna komplexitet genom att använda sig av tre appellformer: *ethos*, *logos* och *pathos*. Det är heller inte ovanligt att dessa samverkar med varandra för att på

²⁰ Orla Vigsö, Göteborgs universitet & Vigsö, 2010, s. 217.

²¹ Vigsö, 2010, s. 217.

²² Vigsö, 2010, s. 217f.

²³ Vigsö, 2010, s. 218.

så vis få större effekt på mottagaren.²⁴

För grekerna var talarens ethos, d.v.s. personens moraliska karaktär, central. En språklig framställning är övertygande om avsändaren framstår som hederlig och pålitlig samt att denne innehar en god karaktär med hög moral. Ethos kan ibland stärkas tack vare avsändarens ursprung, tidigare erfarenheter eller/och yrkesroll. Appellformen kan förstärkas i ord, men också i klädval.²⁵ Avsändarens ethos kan också förstärkas genom att mottagarna uppfattar denne som klok och kompetent.²⁶

Den andra appellformen, logos, appellerar till mottagarens rationella ställningstagande. Det innebär att avsändaren använder saklig bevisföring samt strävar efter objektivitet för att övertyga mottagaren. Användandet av logos kan dock innebära att texten, talet eller dylikt blir tråkigt.²⁷ Logos är den klassiska retorikens mest centrala uttryck och handlar om språkets och tankens formgivning. Det är genom språket som avsändaren kan övertyga mottagaren. Dock rör det sig inte enbart om tal och text, utan även rörelser, bilder och signaler kan sägas vara ett slags språkbruk.²⁸

För att avsändaren ska kunna övertyga mottagaren behöver denne också ”röra vid människors hjärtan”.²⁹ Detta görs genom att avsändaren appellerar till pathos, vilket innebär att fokus riktas mot mottagarens känslor och sinnestillstånd i situationen. Det kan antingen röra sig om positiva känslor, så som munterhet, glädje och medkänsla, eller negativa känslor, som till exempel avsky, hat och upprördhet.³⁰

Studien kommer att redogöra för all negativ kritik i valfilmerna, vilket innebär att kritik från t.ex. Folkpartiet gentemot Socialdemokraterna kommer att nämnas. Anledningen till detta är enkel: om studien enbart skulle behandla kritik mot kommunisterna skulle det i sig inte säga särskilt mycket – det är relativt vanligt att partier kritiseras av sina motståndare. Om den däremot sätts i relation till mängden kritik som riktas mot andra partier, går det att dra slutsatser om ett eller flera partier var särskilt utsatta. Dock kommer inte de övriga scenerna, dvs. kritik

²⁴ Vigsö, 2010, s. 218ff.

²⁵ Hugoson, 2004, s. 27ff.

²⁶ Vigsö, 2010, s. 218ff.

²⁷ Vigsö, 2010, s. 220f.

²⁸ Hugoson, 2004, s. 27ff.

²⁹ Hugoson, 2004, s. 46.

³⁰ Vigsö, 2010, s. 218ff.

som riktas mot andra än kommunisterna, bearbetas med hjälp av en retorisk analys. En sådan analys skulle vara föga relevant utifrån studiens syfte.

Att granska negativt kampanjande riktat mot kommunisterna i vid mening kräver sin motivering. Denna studie skulle ha låg validitet om den enbart granskade kritik som riktades mot SKP. Låt oss säga att det riktas kritik mot Sovjetunionen i en av valfilmerna: detta behöver inte innebära att det primära syftet var att kritisera SKP. Vissa skulle möjligtvis hävda detta, men det går inte med säkerhet fastställa att så är fallet – partiet som kritiserade kanske hade en utrikespolitisk agenda. Således blir det mer naturligt att undersöka hur de övriga partierna kritiserade kommunisterna. Här uppstår dock ett nytt problem: Vad inkluderas i begreppet kommunister? En fingervisning ges i begreppsdelen ovan, där kommunism förklaras mer utförligt. Utifrån den förklaringen kommer begreppet kommunist att inkludera såväl SKP som nationen Sovjetunionen, men också alla andra som sa sig tillhöra ideologin kommunism vid denna tid; från individer till partier.³¹ Att enbart fokusera på svenska kommunister under denna period skapar också problem, eftersom kommunisterna tillhörde både en nationell och internationell politisk rörelse som var olik andra ideologier. Det är därför troligt att begreppet kommunist i folkmun under denna tid kunde referera till såväl inhemska som utländska kommunister. Därmed kan jag inte med säkerhet fastställa vem eller vilka som är partiernas primära objekt. Således kommer denna studie att utgå från att begreppet kommunist är ett mångfacetterat sådant, istället för ett inramat och noga preciserat.

Det finns flera svagheter i metoden retorisk analys. En av dessa är svårigheterna att identifiera appellformerna logos, ethos och pathos. Främst på grund av att de kan förekomma samtidigt. Det finns därmed risk att jag inte har identifierat en viss appellform eftersom den är mindre framträdande. En annan svårighet med att tillämpa en retorisk analys är enligt mig att upptäcka implicita budskap. Det är nödvändigt att ha kunskap om dåtidens politiska klimat och händelser för att inte missa dessa budskap vilket är en gedigen uppgift. Att vara påläst om den aktuella tiden har därför varit en central del för mig. Huruvida jag lyckats eller inte är svårt att uttala sig om. Rent hypotetiskt är det möjligt att en väl insatt person i svensk politik under efterkrigstiden skulle ha fått ett annorlunda utfall än resultatet i denna studie. Det medför såklart ett problem för studiens reliabilitet och således för undersökningens slutsatser. Genom att utförligt beskriva mitt tillvägagångssätt och på så sätt vara transparent i min undersökning

³¹ Kahn m fl. 2011, s. 7.

kan min studie kritiseras av andra. Med andra ord – uppfattas slutsatserna i denna studie som icke-trovärdiga finns det stora möjligheter att själv studera källmaterialet.

Ett annat problem är att källmaterialet består av rörlig bild. Innehållet blir därmed mer komplext eftersom det är fler parametrar som måste tas i beaktning, så som gester och scenografi, till skillnad från en text i skriven form. Även här finns risk att analysen blir felaktig. Det krävs således kunskaper om metoden, men också en noggrannhet för att undvika låg reliabilitet.

Begrepp

Kommunism

Begreppet är mångfacetterat och syftar på olika företeelser. Det är en ideologi, men kan också ses som en del av den bredare socialismen. Det är även en politisk rörelse och en beteckning på ett socioekonomiskt system som existerade i dåvarande Sovjetunionen och Östeuropa. I den svenska debatten, i forskning likväl som i folkmun, har kommunism förknippats med ord som diktatur, förtryck, terror och folkmord. Kommunism är också en ideologi som under 1900-talet har väckt hoppet om ett bättre samhälle för både anhängare och utomstående – ett samhälle präglad av jämlika mänskliga relationer. Det finns därmed en rad skillnader i synen på kommunism som ideologi och som samhällssystem, vilka ofta är politiskt betingade.³²

Politisk kommunikation

Jesper Strömbäck, professor i journalistisk och politisk kommunikation, menar att politik och kommunikation hänger nära samman. De är integrerade delar i alla organiserade samhällen och har historiskt sett funnits under lång tid. Enligt Strömbäck finns det sammanlagt tre aktörsgrupper i de processer som rör makt, politik och kommunikation. Dessa är politiska aktörer, medier och allmänheten. Gruppen politiska aktörer inkluderar samtliga individer, grupper eller organisationer som arbetar för att förändra samhället.³³ Det ska dock tilläggas att politisk kommunikation inte bara handlar om sporadiska meddelanden mellan styrande och medborgarna. Centralt i den politiska kommunikationen är istället förmågan att skapa attitydförändringar, vilket kan ske genom till exempel propaganda. På detta sätt kan politiker få medborgarna att organisera sina erfarenheter och kunskap och således få en föreställning eller diskurs

³² Kahn m fl. 2011, s. 7.

³³ Strömbäck, 2009, s. 29f.

etablerad, vilket går väl i linje med politikernas vilja. För att summera: de som studerar politisk kommunikation arbetar med frågor som rör både lyckad och misslyckad kommunikation och om kommunikationen medför att medborgarnas uppfattningar och tolkningar förändras i enighet med politikernas vilja.³⁴

Strategisk politisk kommunikation ställer frågor kring hur partier väljer att använda kommunikation för att uppnå politiska mål. Valen av strategier är betydelsefulla för partier menar forskare och denna påverkan kan ske på två olika sätt. Den kan ske direkt eller indirekt, varav den förstnämnda innebär att partier vänder sig direkt till dem vars uppfattningar man vill påverka eller förändra. Den indirekta opinionspåverkan handlar istället om att påverka medier som i sin tur påverkar medborgarna.³⁵ Både valmanifest och valfilmer är således direkt opinionspåverkan.

Negativt kampanjande

Annemarie S. Walter och Wouter van der Brug, författare till artikeln *When the gloves come off: Inter-party variation in negative campaigning in Dutch elections, 1981–2010* menar att det finns rikligt med litteratur som behandlar negativt kampanjande, men det finns inte någon samstämmighet kring en definition. Författarna hävdar dock att det går att urskilja två typer av definitioner: *evaluative* och *directional*. Tillämpas det förstnämndas perspektiv, inkluderas inte alla former av negativt kampanjande, utan bara den som är illegitim, oärlig, orättvis och behandlar banala frågor.

Någon enighet kring en gemensam begreppsdefinition finns därmed inte, men författarna menar att det går att urskilja ett trendbrott under senare år: ingen tillämpar längre definitionen *evaluative*. Istället används *directional* som innebär att negativt kampanjande ska definieras som en strategi där politiska partier skiljer sig från andra genom att attackera och kritisera motståndaren. Båda definitionerna riktar dock negativa känslor mot motståndare.³⁶ I och med att den senaste forskningen verkar vara enade kring definitionen *directional*, kommer den att användas för att identifiera scener som innehåller negativt kampanjande.

³⁴ Strömbäck, 2009, s. 175f.

³⁵ Strömbäck, 2009, s. 197.

³⁶ Walter & van der Brug, 2013, s. 369.

Tidigare forskning

Martin Kahn, Birgit Karlsson och Lennart Samuelsson är författare till boken *Fruktan och förundran – svenska föreställningar om Sovjetunionen på Lenins och Stalins tid*. Syftet med deras publikation är i första hand att undersöka svenskars bild av Sovjetunionen, med utgångspunkt i landets ekonomiska förhållanden.³⁷

Det är främst ekonomhistorikern och forskaren Lennart Samuelssons kapitel som är av intresse för min studie. Hans bidrag, *Vad visste farfar om Stalins despoti?*, utgår från vilka möjligheter det fanns för svenskar att bilda sig en självständig uppfattning om utvecklingen i Sovjetunionen. Det inkluderar såväl svenskars föreställningar om det sovjetiska kommunistpartiet och dess ledare, som om ryska samhällsförhållanden under den kommunistiska regimen. Som källmaterial använder författaren litteratur om Sovjet som publicerats under åren 1917-1953 och som spreds i Sverige under den aktuella perioden.³⁸

Samuelssons slutsats är att den bildade delen av Sveriges befolkning hade betydande tillgång till litteratur som beskrev förhållandena i Sovjetunionen under Lenins och Stalins tid. Det går således inte påstå att den bildade svenska allmänheten skulle haft en överdrivet positiv bild av Sovjetunionen under mellankrigstiden samt tiden direkt efter andra världskriget. Föreställningarna som fanns under denna tid dominerades således inte av utopiska myter och sovjetiskt skönmåleri. Istället präglades den svenska publicistiken och debatterna kring enskilda sovjetiskildringar av socialdemokratins och borgerlighetens antikommunistiska världsbild.³⁹

Det finns flera likheter med min och Samuelssons studie. För det första studerar vi båda texter och förekomsten av negativa budskap i materialet. För det andra är tidsperioden delvis densamma, dock studerar Samuelsson en längre period. Våra studier har desto fler olikheter, som t.ex. att vi inte har samma källmaterial. Samuelsson studerar olika författares verk, medan jag undersöker olika partiers strategier i valfilmer och valmanifest. En annan skillnad är att Samuelsson studerar Sovjetunionen och dess kommunistiska parti, medan jag studerar kommunisterna i vid bemärkelse vilket å andra sidan även inkluderar Sovjetunionen. Går det, liksom Samuelsson, att finna en betydande mängd negativa budskap om Sovjetunionen i mitt

³⁷ Kahn m fl. 2011, s. 19.

³⁸ Kahn m fl. 2011, s. 145.

³⁹ Kahn m fl. 2011, s. 20f.

undersökta källmaterial? Mottagare av det material Samuelsson studerat var den bildade delen av befolkningen, medan det i mitt fall rör sig om bredare skikt och en större skara människor. Kan det vara så att valfilmernas och valmanifestens innehåll inte överensstämmer med den litteratur som fanns publicerad? Visserligen inte ett forskningsresultat från Samuelsson, men går det att utläsa i mitt källmaterial att Socialdemokraterna och de borgerliga hade en anti-kommunistisk världsbild?

Peter Esaiassons avhandling *Svenska valkampanjer 1866-1988* behandlar sammanlagt två frågor: Vilka tekniker har partierna använt för att påverka väljare i valkampanjerna under den aktuella perioden? Varför har partierna valt att ändra kampanjtekniker under vissa tillfällen? Författaren har analyserat ett brett material, från tidningars valbevakning och surveyundersökningar till radio och TV, men också vetenskapliga texter. Dock används inte valfilmer som källmaterial, men däremot valmanifest.⁴⁰ För att besvara dessa frågor har Esaiasson valt två strategier för att analysera materialet. För det första analyseras kampanjtekniker som användes i en bred politiskt kontext som täcker politiska frågor som diskuterades, graden av ”aggressivitet” mellan partierna och stora händelser som ägde rum före och efter själva kampanjen. För det andra undersöker Esaiasson relevanta aspekter av partikampanjerna, så som politiska demonstrationer och elektroniska medier, under perioden 1866-1988. Avhandlingen är framför allt en kvantitativ innehållsanalys. Författaren fokuserar särskilt på partiledarna i undersökningen.⁴¹

Esaiasson använder ett klassificeringsschema för att identifiera stora förändringar gällande partiernas valkampanjer. Sammanlagt sex val, 1887, 1908, 1928, 1948, 1960 och 1968, särskiljer sig, varvid perioden 1948-1958 kännetecknas av att radion slår igenom som kampanjmetod. Författaren menar att den viktigaste faktorn för att förklara förändringar i användandet av kampanjtekniker är massmediernas situation, dvs. om nya medier har introducerats. Även konflikter mellan olika partier verkar ha spelat en stor roll.⁴²

Kapitel 7 är särskilt relevant att omnämna. Med titeln *Valkampanjerna 1948-1958 – radion slår igenom* redogör Esaiasson för radions genomslag som valstrategi. Under denna period intensifierades partiernas kontakt med journalister, vilket underminerade betydelsen för indi-

⁴⁰ Esaiasson, 1990, s. 23f.

⁴¹ Esaiasson, 1990, s. 4.

⁴² Esaiasson, 1990, s. 467f.

rekta mediekanaler.⁴³ Dock är det framför allt avsnittet *Planhushållningsvalet 1948* som är av intresse för min studie. Där granskar författaren valrörelsen 1948 och bland annat de partikonflikter som förekom. Enligt Esaiasson var dessa konflikter något annorlunda jämfört med både tidigare och senare valrörelser. Det var inte längre Högern som var Socialdemokraternas främsta huvudmotståndare, utan Folkpartiet. Bondeförbundet, å andra sidan, placerade sig i en strategisk mellanposition och kritiserade därför regeringen i betydligt mindre omfattning än de båda andra borgerliga partierna. Trots att SKP råkat i opinionsmässiga svårigheter i och med utvecklingen i Östeuropa, så som Pragkuppen i februari 1948, så tog övriga partier kraftigt avstånd från kommunisterna. Dock kritiserades Socialdemokraterna för att inte distansera sig tillräckligt från kommunisterna av de borgerliga partierna. Faran för kommunistiskt inflytande förekom däremot ofta i Folkpartiets och Högers kampanjer, menar Esaiasson.⁴⁴

Det är varken Esaiassons syfte eller huvudresultat som är intressant för min studie, utan hans materials bredd och mängd, samt vilka slutsatser han kan dra utifrån dem. Tar samtliga partier kraftigt avstånd från kommunisterna i det material jag undersöker? Går det att finna samma mönster i min egen studie som tyder på att Socialdemokraterna inte tog tillräckligt med avstånd från kommunisterna? Finns det tydliga spår av Folkpartiets och Högers rädsla för kommunistiskt inflytande i mitt undersökta material?

I avhandlingen *Valretorik - om politiskt språk i partipropagandan*, kartlägger Nicklas Håkansson de politiska partiernas budskap i valtal, manifest och partiledardebatter, med särskilt fokus på retoriken. Håkansson studerar perioden 1948-1994 och menar att avhandlingen kan ses som en undersökning av den retoriska terrängen i valrörelserna.⁴⁵ Författaren har flera olika hypoteser om den svenska valretoriken, och en av dessa är hypotesen om medievridding vilket innebär att det politiska språket har anpassats till den logik som går att finna inom journalistiken. För att pröva denna hypotes använder Håkansson delstudier. En av dessa, med titeln *Negativ retorik*, är särskilt relevant att nämna som tidigare forskning här. I kapitlet avser han att undersöka omfattningen av budskap med negativa beskrivningar. På så vis kan författaren avgöra huruvida dessa har ökat eller inte.⁴⁶

⁴³ Esaiasson, 1990, s. 464

⁴⁴ Esaiasson, 1990, s. 182ff.

⁴⁵ Håkansson, 1999, s. 207.

⁴⁶ Håkansson, 1999, s. 79.

Resultaten i delstudien visar att det inte har skett en ökning bland de svenska riksdagspartierna gällande användandet av negativ retorik de senaste 50 åren. Trots detta går det att urskilja toppar och dalar. På 1960-talet var politikerna mindre benägna att använda sig av negativ retorik medan det på 1970-talet förkom oftare. Därefter, d.v.s. på 1980-talet, användes negativ valretorik allt mindre.⁴⁷ Håkanssons resultat visar att det förekom mer negativitet i de fem riksdagspartiernas valmanifest år 1948 än vid valet 1952 och 1956. Valet 1958 finner han att det återigen var på ungefär samma nivå som tio år tidigare. Negativ retorik i valmanifest nådde dock sin höjdpunkt i 1964 års valrörelse. Sammanfattningsvis visar resultatet att det förekom generellt sett mer negativt kampanjande i 1948 års val jämfört med andra val fram till 1994.⁴⁸

Håkanssons avhandling är en gedigen studie kring valretorik och viktig för denna studies syfte eftersom vi båda undersöker negativt kampanjande. Dock är det inte bara metoden och delvis materialet som skiljer våra undersökningar åt, utan också inriktningen. Håkansson mäter förekomsten av negativ retorik, men han granskar inte kritikens innehåll och heller inte riktningen på kritiken. Styrkan i Håkanssons avhandling är däremot möjligheten att urskilja trender utifrån ett längre tidsperspektiv. Det är med andra ord en kvantitativ studie, medan min undersökning framför allt är kvalitativ. Således kan jag uttala mig om innehållet och jämföra de övriga riksdagspartierna med varandra. På så vis kan min studie bidra till att nyansera användningen av negativt kampanjande under åtminstone en valkampanj som Håkansson undersökt.

Nicklas Håkansson, Bengt Johansson och Orla Vigsö är verksamma som lärare och forskare vid Institutionen för journalistisk, medier och kommunikation (JMG) vid Göteborgs universitet. I boken *Politik i det offentliga rummet* analyserar författarna sammanlagt 1400 svenska valaffischer från olika politiska partier under åren 1911-2010. För att analysera valaffischerna och dess betydelse i valrörelserna använde författarna retoriska och kommunikativa metoder. Syftet är inte att återge en kronologisk framställning av valaffischer, från 1900-talet till nutid, men jämförelser över tid är centrala i vissa delar av boken. Frågor som ställs är bland annat om valaffischer har blivit mer eller mindre individualiserade, fokuserat mer eller mindre på partiledare och om huruvida affischerna blivit mer negativt orienterade över tid eller inte.⁴⁹

⁴⁷ Håkansson, 1999, s. 91.

⁴⁸ Håkansson, 1999, s. 89.

⁴⁹ Håkansson m fl. 2014, s. 6f.

Det sjätte kapitlet, *Skrämsel, kritik och slag under bältet* är mest intressant att nämna eftersom författarna systematiskt analyserar förekomsten av negativa budskap i Moderaternas och Socialdemokraternas affischer under åren 1911-2010.⁵⁰ Slutsatsen i kapitlet är att negativt kampanjande i valrörelser inte kan generaliseras. Det finns skillnader mellan olika politiska och kulturella system, d.v.s. mellan olika länder.⁵¹ Författarnas undersökning visar också att negativa budskap i Socialdemokraternas och Moderaternas valaffischer har minskat sedan 1920, dock med en mindre uppgång vid mitten av 60- respektive 80-talet. Det går heller inte att se någon uppgång gällande användandet av negativt kampanjande i slutet av 1940-talet.⁵² De menar att en högre andel negativa budskap i valaffischer kan förklaras utifrån tider av stark politisk polarisering. Författarna menar också att negativt kampanjande i svenska valaffischer i större utsträckning fokuserar på ideologier och politik än personer. Detta eftersom Sverige har ett partibaserat politiskt system. De tillägger sedan att det finns tydliga likheter gällande den politiska retoriken oavsett politisk kontext och vilken typ av politisk kommunikation: faktaunderbyggande påståenden genomsyrar den negativa retorikens form. I slutet av kapitlet *Skrämsel, kritik och slag under bältet* efterlyser Håkansson, Johansson och Vigsö mer forskning för att förklara nivåer, trender och att vissa partier och kandidater väljer att kritisera sina motståndare i en valrörelse.⁵³

Författarnas forskning är intressant för min studie av olika skäl. För det första undersöker de förekomsten av negativa budskap i olika partiers valpropaganda. För det andra undersöker de bland annat material som producerades inför riksdagsvalet 1948. För det tredje kan mina resultat analyseras utifrån författarnas slutsatser, t.ex. att kritik mot personer sällan förekom och att den negativa retoriken präglas av faktaunderbyggande påståenden. Dock är författarnas undersökning mer kvantitativ till sin natur, fokus riktas enbart mot Socialdemokraterna och Moderaterna samt att källmaterialet inte är detsamma. Oavsett skillnader finns det möjligheter till ett kumulativt forskningsbidrag till det författarna påbörjat, vilket de också efterlyser.

Det finns omfattande internationell forskningslitteratur på området negativt kampanjande.⁵⁴ Richard R. Lau, Lee Sigelman och Ivy Brown Rovner är författare till metaanalysen *The Ef-*

⁵⁰ Håkansson m fl. 2014, s. 82

⁵¹ Håkansson m fl. 2014, s. 97.

⁵² Håkansson m fl. 2014, s. 85.

⁵³ Håkansson m fl. 2014, s. 97.

⁵⁴ Håkansson m fl. 2014, s. 140.

fects of Negative Political Campaigns: A Meta-Analytic Reassessment. De menar att det finns en vedertagen sanning att negativt kampanjande är en framgångsrik strategi för dem som nyttjar den. Det finns också kritiker som påstår att denna strategi är skadlig för det politiska systemet.⁵⁵ Författarna har studerat sammanlagt 111 studier som undersökt effekten av negativt kampanjande i amerikanska valrörelser. Istället för att granska rådata, har de analyserat studiernas resultat och använt dessa som underlag för sin undersökning.⁵⁶

Resultatet visar att negativt kampanjande inte har någon större skadlig påverkan på det politiska systemet. Dock är strategin inte särskilt effektiv då det kommer till att vinna röster. Studien kunde heller inte finna bevis på att negativt kampanjande skulle resultera i lägre valdeltagande. Däremot fann studien evidens för, även om resultaten inte var tydliga, att opinionen påverkades negativt gällande sitt förtroende för regeringen och sin syn på politisk effektivitet.⁵⁷

Eftersom undersökningen ovan är en metaanalys finns få likheter med denna undersöknings metod. Anledningen till att Lau m fl. forskning nämns i denna studie är att visa bredden gällande forskningen rörande negativt kampanjande. Det är med andra ord inget nytt forskningsfält ur ett internationellt perspektiv och heller inte ur ett svenskt, men den omfattande litteraturen ger dock relevans för att vidga vyerna gällande vilket material som analyseras. Enligt min vetenskap har det inte gjorts någon systematisk forskning kring negativt kampanjande vad gäller svenska valfilmer.

Det har heller inte producerats särskilt många studier rörande svenska valfilmer. Andra författare har påvisat samma brist.⁵⁸ Magnus Gyllenbergs D-uppsats *De byggde ett nytt Sverige – nationell identitet i socialdemokratiska valfilmer 1928-1954* är en av få. Hans syfte är att undersöka om det finns tecken i valfilmerna som tyder på att Socialdemokraterna ville förmedla och skapa en nationell identitet som stämde överens med den socialdemokratiska politiken.⁵⁹ Författaren använder sedan fjorton socialdemokratiska valfilmer ”som ett kvalitativt berättande källmaterial”.⁶⁰

⁵⁵ Lau m fl. 2007, s. 1176.

⁵⁶ Lau m fl. 2007, s. 1177f & 1205.

⁵⁷ Lau m fl. 2007, s. 1176.

⁵⁸ Gyllenberg, 2002, s. 5.

⁵⁹ Gyllenberg, 2002, s. 5.

⁶⁰ Gyllenberg, 2002, s. 7.

Enligt Gyllenberg använde Socialdemokraterna valfilmerna för att forma svenskarnas uppfattningar om sig själva, sina myter, egenskaper och sin gemensamma historia. De gjorde detta genom att förmedla hur den svenska medborgaren skulle vara i det nya Sverige och folkhemmet, vilket inkluderade beskrivningen av de största och moraliska förebilderna – arbetarna. I valfilmerna träder också en bild av motståndarna fram. Kapitalisterna var de elaka och således fienderna. Även kommunisterna var fiender menar författaren eftersom de hade extrema politiska åsikter, vilket inte passade in i Sverige – ”landet lagom”. På detta sätt skulle det svenska folket lättare mobiliseras i det omfattande Folkhemsprojektet.⁶¹

I och med att Gyllenberg är en av få som har studerat svenska valfilmer så är detta intressant. Det finns flera delar i hans undersökning som är av relevans. Vi har studerat samma valfilm, dvs. *De kämpade sig till frihet*, men våra syften och metoder har varit helt olika. Författaren har kunnat se ett mönster i de fjorton undersökta valfilmerna: kommunisterna var fiender eftersom de var alldeles för extrema. Visserligen nämns aldrig kommunisterna då Gyllenberg analyserar 1948 års valfilm, men hans undersökningar visar att det riktades kritik mot kommunisterna i tidigare valfilmer. Oavsett om det förekommer kritik mot kommunisterna i socialdemokraternas valfilm från 1948 eller inte så är Gyllenbergs iakttagelser intressanta utifrån mitt syfte eftersom kritiken finns i tidigare valfilmer.

Korta reklamfilmer i TV har varit viktiga kanaler i valkampanjerna i framför allt USA.⁶² Undersökningen nedan berör också negativt kampanjande och till viss del olika appellformer, vilket gör den särskilt intressant att nämna i tidigare forskning.

Lynda Lee Kaid, professor i telekommunikation, och Anne Johnston, professor i journalistik, har i studien *Negative versus positive advertising in presidential campaigns, 1960-1988* undersökt förekomsten av negativ och positiv reklam från åtta presidentvalskampanjer i sammanlagt 830 amerikanska TV-inslag under tidsperioden 1960-1988.⁶³ Studien hade följande frågeställningar: har förekomsten av negativ reklamföring ökat under aktuell period och är utmanare mer villiga att använda negativ reklamföring än den regerande makten? Fokuserar negativa reklaminslag mer på bilder? Till sist ställdes frågan om reklam med negativ retorik

⁶¹ Gyllenberg, 2002, s. 39.

⁶² Håkansson, 1999, s. 59.

⁶³ Kaid & Johnston, 1991, s. 53.

vädjar mer till känslor än positiva reklaminslag. För att bearbeta materialet använde författarna en kvantitativ innehållsanalys.⁶⁴

Kaids och Johnstons studie visar flera olika resultat. Bland annat att 89 procent av alla negativa reklaminslag vädjade till mottagarnas känslor, medan 86 procent av de positiva reklaminslagen använde samma teknik. De icke-signifikanta skillnaderna var liknande då logiska vädjanden användes; 66 procent (positiva) respektive 72 procent (negativa). Positiva reklaminslag vädjande mer till mottagarnas etik än negativa reklaminslag, 74 respektive 56 procent. Tas istället den dominanta vädjandeformen i reklaminslaget i beaktning blir skillnaderna tydligare. Det logiska vädjandet var dominant i sammanlagt 24 procent av de negativa reklaminslagen, motsvarande siffra i positiva reklaminslag var 15 procent. Sammanlagt 50 procent av de negativa reklaminslagen vädjade framför allt till mottagarnas känslor. Gällande positiva reklaminslag var siffran istället 45 procent. Etiska vädjanden användes i 26 procent (negativa) respektive 39 procent (positiva).⁶⁵

Tidsperioden är inte densamma, antalet inslag är olikt, att undersökningen har USA:s politik som fokus och heller inte metodvalet, dvs. framför allt en kvantitativ innehållsanalys, är densamma. Jag vill dock hävda att det finns tendenser till en retorisk analys i Kaids och Johnstons studie. Författarna använder begreppen logik, etik och känslor för att kategorisera hur reklaminslagen försöker övertyga sina tittare. Två av dessa, logik och känslor, går att dra en direkt parallell till de tre appellformerna logos, ethos och pathos som används i min retoriska analys. Vädjandet till mottagarnas etik borde däremot kategoriseras under pathos, enligt mig. Att använda en retorisk analys på politiska filmer är således inget nytt. Kaids och Johnstons bidrag är intressant för min studie eftersom det finns liknande drag samt att min undersökning kan bidra till den svenska forskningen om valfilmernas retorik och i synnerhet forskningen kring negativt kampanjande. Appellerar de svenska valfilmerna till framför allt mottagarnas pathos för att övertyga vid negativ retorik?

⁶⁴ Kaid & Johnston, 1991, s. 55.

⁶⁵ Kaid & Johnston, 1991, s. 59f.

Bakgrund

Sovjetunionen, andra världskriget och tiden efter

Sovjetunionen föddes genom oktoberrevolutionen 1917 och upplöstes sedan 1991. Dock ratificerades författningen först den 13 januari 1923. Sovjetunionen var under denna tid en enpartistat, ekonomin dominerades av staten och ideologiska krav och politiska påbud begränsade kulturlivet. Detta var särskilt tydligt under Josef Stalins tid som ledare, och i synnerlighet efter 1928, vilket innebar att Sovjetunionen blev den stora anomalin i rysk historia. Under samma tid isolerade sig Sovjetunionen från den övriga världen; den uppfattades som fiendlig och alla mänsklighetens framsteg hade först skett i Ryssland. Fulländningen av denna själv-tillräckliga civilisation var Sovjetunionen.⁶⁶

Andra världskriget betraktades sedermera i Sovjetunionen som en fortsättning på första världskriget eftersom de imperialistiska staterna fortsatte kampen om kolonier under mellankrigstiden. Det var därför Stalin inte trodde att Sovjetunionen skulle kunna undvika att bli angripet menar Bertil Nygren, professor vid institutionen för fred och säkerhet, vid Försvarshögskolan. Enligt författaren rörde det sig inte om någon ideologisk förening med Hitler i samband med Molotov-Ribbentroppakten och det gemensamma rysk-tyska angreppet på Polen och för rysk del senare de baltiska staterna. Det handlade om strategisk makt- och säkerhetspolitik i dess renaste form. Stalin fruktade att de imperialistiska staterna gemensamt skulle angripa Sovjetunionen. Det tyska anfallet 1941 tycktes till synes bekräfta denna idé. Angreppet mot Sovjetunionen blev både blodigt och kostsamt. Oron för ett framtida anfall gick inte över i och med Nazitysklands fall och krigets slut.⁶⁷

Kalla kriget fördes mellan Sovjetunionen och dess allierade samt USA och dess västliga allierade. Det skedde inom olika områden och var bland annat en militär kapprustning kombinerat med ett underrättelse- och propagandakrig.⁶⁸ För Sovjetunionens del började det kalla kriget direkt efter fredsslutet 1945 eller till och med innan dess.⁶⁹ För att undvika ett framtida anfall ansåg Sovjetunionen vid krigsslutet att det var nödvändigt att befästa de territoriella landvin-

⁶⁶ Gerner, 2011, s. 26f.

⁶⁷ Nygren, 2012, s. 147f.

⁶⁸ Wenell, 2015, s. 1.

⁶⁹ Nygren, 2012, s. 145.

ningarna i Östeuropa – både staterna och dess arbetare betraktades som befriade av Sovjet.⁷⁰ År 1945 besatte Röda armén Polen, Tjeckoslovakien, Ungern, Rumänien, delar av Österrike och östra Tyskland.⁷¹ Det resulterade i att relationerna med de allierade försämrades i perioden direkt efter krigsslutet. Enligt Stalin var det USA och dess kärnvapen som var det största hotet mot både Sovjetunionen och socialismen.⁷² Sovjetunionen och dess lydstater tackade 1947 nej till Marshallplanen, vilken innebar att USA gav Europa, inklusive Turkiet, bistånd eller fördelaktiga lån. Således hamnade inte Sovjetunionen i ett beroendeförhållande.⁷³

Sverige och kommunismen

I september 1939 inleddes andra världskriget och i samband med det deklarerade de fyra nordiska staterna Sverige, Norge, Finland och Danmark sin neutralitet. Dock var det endast Sverige som förskonades från kriget av de nordiska länderna.⁷⁴ Den politik som fördes i Sverige under och efter andra världskriget kan sammanfattas med sentensen: ”alliansfrihet i fred, syftande till neutralitet i krig”.⁷⁵

Enligt statsvetaren Tommy Möller sågs kommunismen som det allvarligaste hotet mot den nationella säkerheten under andra världskriget i Sverige. En antydning om detta var att det framför allt var kommunistiska tidningar som konfiskerades – enbart tio procent av det totala antalet konfiskeringar gällde nazistiska tidningar. En annan aspekt var att det skedde långtgående inskränkningar i många svenskars fri- och rättigheter, och då i synnerhet en omfattande kontroll av medborgare som ansågs ha haft kommunist sympatier. Ett exempel på detta är den internering som skedde av kommunistiska värnpliktiga i särskilda arbetskompanier.⁷⁶

Gustaf V telegraferade i oktober 1941 ett tackbrev till Hitler i samband med den tyska framryckningen i Sovjetunionen. Han gratulerade honom till framgångarna, och kungen meddelade också att han var tacksam över att Hitler beslutat att slå ner den ”bolsjevikiska pesthärden”.⁷⁷ Enligt kungen var kommunisterna ett allvarligt hot mot hela Europa och hans förhoppningar var att Sveriges regering inom en snar framtid skulle förbjuda det kommunistiska

⁷⁰ Nygren, 2012, s. 148.

⁷¹ Hugoson, 2004, s. 80.

⁷² Nygren, 2012, s. 148.

⁷³ Hugoson, 2012, s. 88.

⁷⁴ Ekéus, 2012, s. 17.

⁷⁵ Gerner, 2012, s. 11.

⁷⁶ Möller, 2011, s. 140.

⁷⁷ Richardson, "Churchill fick vredesutbrott över svenske kungens svek", Dagens Nyheter, 2007.

partiet. Lagen blev en realitet, men dess utformning var sådan att det var regeringen som avgjorde om den skulle tas i bruk eller inte. Det var framför allt Högern, Bondeförbundet och utrikesminister Günther som var för en sådan lag.⁷⁸

Motstånd mot Tyskland i Sverige fanns redan under åren 1941-42, men den blev mer tydligt 1943 efter slaget vid Stalingrad enligt Möller. Då upphörde inom kort transitering av permitterade tyskar och även malmexporten till Tyskland skars ner kraftigt. I slutet av kriget tillmötesgick Sverige praktiskt taget alla krav från västalliansens sida. Möller pekar på att samtliga kritiska tillfällen under andra världskriget, så som till exempel transitering av soldater, utgjorde uppenbara avsteg från den neutralitetsbekännelse som den svenska regeringen utfärdat 1939. Det ska dock tilläggas att Sverige aldrig, åtminstone formellt, övergav neutralitetspolitiken trots de dramatiska omvälvningarna. Det fick dock konsekvenser under efterkrigstiden. Den inrikespolitiska debatten kretsade kring begreppet trovärdighet då neutralitetspolitiken diskuterades. I och med att freden övergick till ett kallt krig mellan öst och väst prioriterade den socialdemokratiska regeringen att etablera en trovärdig neutralitetspolitik.⁷⁹

Den numera avlidna professorn och ledamot i Svenska Akademien, Knut Ahnlund, har bland annat studerat Tage Erlanders memoarer och tal under efterkrigstiden och dennes tid som statsminister. I en debattartikel i Svenska Dagbladet menar Ahnlund att Erlander var positivt inställd till Sovjetunionen.⁸⁰ I sina memoarer skrev nämligen Erlander följande: "Att hans [Tingsten] tankeverksamhet var förlamad av en orimlig kommunistkräck lär icke kunna bestridas". Sammanhanget var att Herbert Tingsten, professor i statsvetenskap, kritiserat det så kallade Ryssavtalet vilket innebar krediter till Stalins Sovjetunionen år 1945. Detta Ryssavtal hade förberetts av Bertil Ohlin, dåvarande folkpolitisk partiledare och handelsminister i samlingsregeringen, men övertogs av Gunnar Myrdal som efterträdde honom. Vid ett senare tillfälle, i samband med Stalins död år 1953, hyllade Erlander den bortgångna ledaren. Ahnlund pekar således på att det fanns förståelse och i viss mån sympatier i det politiska toppskiktet i Sverige för grannlandet i öst under efterkrigstiden.⁸¹ Även Per Ahlmark, Anders Åslund och Stefan Hedlund hävdar i antologin *Sovjetmyten i Sverige* att det fanns sovjetsympatier bland svenska politiker.⁸² Denna positiva bild av Sovjetunionen bland vissa politiker inom Social-

⁷⁸ Möller, 2011, s. 140f.

⁷⁹ Möller, 2011, s. 142.

⁸⁰ Ahnlund, Knut, *Den svenska förståelsen för Sovjetväldet*, Svenska Dagbladet, 1998.

⁸¹ Ibid.

⁸² Kahn m fl. 2011, s. 173.

demokraterna framförs också av författarna Håkan Blomqvist och Lars Ekdahl i boken *Kommunismen - hot och löfte: arbetarrörelsen i skuggan av Sovjetunionen 1917-1991*.⁸³

Den ryska historikern Maxim Korobochkin menar att Sovjetunionens relation med Sverige under åren 1945-1950 gick igenom flera olika faser. Precis efter krigsslutet var sovjetiska attityder och politiska beslut till en början hårda gentemot Sverige. Detta gick sedan över till en mer tillmötesgående hållning år 1946, men följdes av en negativ inställning i och med kalla krigets realiteter. Dock blev den sovjetiska ledningens inställning mot Sverige allt mer positiv då neutralitetspolitiken och alliansfriheten fick gradvis ökad acceptans hos den sovjetiska regimen.⁸⁴

Sveriges Kommunistiska Parti

Sveriges Kommunistiska Parti (SKP) hette tidigare Sveriges socialdemokratiska vänsterparti (SSV). Partiet grundades 1917 av personer som tidigare blivit uteslutna ur Socialdemokraterna. År 1919 uppgick partiet som sektion i Kommunistiska Internationalen och blev således en del av den kommunistiska världsrörelsen, där det sovjetiska kommunistpartiet hade ett betydande inflytande. Två år senare bytte de namn till SKP som de behöll fram till år 1967. Under denna tid hyllade partiet Sovjetunionen som ett ekonomiskt, socialt och politiskt föregångsland. Från 1967 och fram till 1990 hette de Vänsterpartiet kommunisterna (vpk), därefter bytte de till namnet Vänsterpartiet (V).⁸⁵

Under andra världskriget och den samlingsregering som då regerade, verkade SKP som oppositionsparti. Sovjetunionens uppoffringar och framgångar, mänskliga såväl som materiella, ledde till att SKP fick en mer framskjuten position i svensk politik. I Sverige under andra världskriget fanns ett missnöje gentemot priser och löner, vilket SKP utnyttjade. Det resulterade i att de fick nästan tio procent av rösterna i valet 1944.⁸⁶

Forskningen kring Sovjetunionens påverkan på SKP är inte entydig. Enligt historikern Lars-Arne Norborg existerade det inte någon påtaglig styrning från Sovjetunionens sida. Detta gällde även andra kommunistpartier utanför Sovjetunionen och det var som tydligast direkt

⁸³ Kahn m fl. 2011, s. 184.

⁸⁴ Korobochkin, s. 111f.

⁸⁵ Bergner, 2013, 7f.

⁸⁶ Wenell, 2015, s. 71.

efter andra världskriget i och med att Sovjet sökte samförstånd och avspänning. Andra forskare, som statsvetaren Jörgen Hermansson, menar att SKP helt kontrollerades av Stalin och Moskva. Problemen gällande forskningen kring Sovjetunionens påverkan på SKP bottnar i det faktum att den främst baseras på svenskt material.⁸⁷

Valrörelsen 1948

I riksdagen fanns det 1948 sammanlagt fem partier: Socialdemokraterna, Bondeförbundet, Folkpartiet, Högerens riksorganisation och Sveriges Kommunistiska Parti. Den svenska befolkningen gick till valurnorna 1944, men samlingsregeringen satt kvar fram till juli 1945. Därefter tog en socialdemokratisk regering vid. I krigets slutskede förändrades de inrikespolitiska förutsättningarna. Återigen skulle de ideologiska frågorna stå i förgrunden i svensk politik och det innebar att partierna började forma sig inför nya strider.⁸⁸ En av dessa strider var socialdemokraternas efterkrigsprogram som bland annat syftade till full sysselsättning, rättvis fördelning av samhällets resurser och ekonomisk demokrati.⁸⁹ Socialdemokraterna kallade perioden efter andra världskriget för ”skördetid”, vilket innebar att arbetet med folkhemmet skulle färdigställas.⁹⁰ Den så kallade planhushållningspolitiken byggde i stor utsträckning på detta efterkrigsprogram som bland annat handlade om graden av planekonomi. Politiken fick utstå stor kritik från de borgerliga partierna.⁹¹

Centrala personer i valet som till exempel Tage Erlander, Bertil Ohlin, Herbert Tingsten, Ernst Wigforss och Sven Andersson vittnar i sina memoarer om de djupa motsättningarna inför valet. Statsvetaren Leif Lewin rangordnade år 1984 valrörelsen 1948 som en av de tre mest intensiva någonsin i svensk historia.⁹² Ett annat exempel på motsättningarna är ett uttalande från Sven Andersson, socialdemokratisk partisekreterare 1945-1948, där han menade att det var den hårdaste valrörelsen av de tjugofem han deltagit i – för den som hamnade i skottgluggen var situationen knappast njutbar. Trots detta kan valet till andra kammaren ses som en demokratisk milstolpe i svensk historia. Valdeltagandet var högt och freden var en del av förklaringen.⁹³ Det var också fler människor som hade rösträtt än i tidigare val: alla de som

⁸⁷ Wenell, 2015, s. 18.

⁸⁸ Möller, 2011, s. 142.

⁸⁹ Hedenborg & Kvarnström, 2009, s. 292.

⁹⁰ Möller, 2011, s. 144.

⁹¹ Hedenborg & Kvarnström, 2009, s. 292.

⁹² Esaiasson, 1990, s. 206.

⁹³ Hirdman m fl., 2011, s. 433f.

fick dåtidens socialbidrag och även svenskar som befann sig i personlig konkurs fick nu rösta. Även rösträttsåldern hade sänkts 1945, från 23 till 21 år.⁹⁴

Valfilmer

Enligt Mats Jönsson, docent i filmvetenskap, och Pelle Snickars, professor i medie- och kommunikationsvetenskap, så har valfilmerna haft en politisk agenda men också syftat till att ge underhållning.⁹⁵ Filmernas innehåll kunde skilja sig från varandra. Ett mindre antal valfilmer var tecknande, andra var rena spelfilmer, medan vissa hade en mer dokumentär karaktär där en speakerröst talade om det aktuella partiets politik.⁹⁶

Det producerades cirka 150 valfilmer mellan åren 1928 till 1962.⁹⁷ Att se valfilmerna var gratis, vilket innebar att de blev ett populärt folknöje under denna tid. Valfilmerna visades på vanliga biografier, Folkets hus och andra samlingslokaler runt om i landet.⁹⁸ Peter Esaiasson använder begreppet ”storpublik” då han beskriver uppslutningen till valfilmer i samband med 1948 års val.⁹⁹

Eva Blomberg menar att 1940-talet var arbetsrörelsens mest intensiva period gällande användningen av film för att propagera för sin politik.¹⁰⁰ Valfilmerna var, åtminstone i Socialdemokraternas fall, både sanktionerade och granskade av ledande politiker i partiet.¹⁰¹ Författaren till artikeln *Arbetarrörelsen och valfilmen*, Ingmari Eriksson, menar att det var vanligt att valfilmer tillverkades i mer än 100 kopior och det innebar att kostnaderna för valfilmer ofta utgjorde den största delen av partistyrelsens valbudget.¹⁰² Det ska dock tilläggas att det finns svårigheter att kartlägga partiernas syn på olika kampanjkanalers betydelse eftersom det går att finna motstridiga uttalanden från politiker under aktuell period.¹⁰³

⁹⁴ Harrisson, "Hur var det nu med rösträtten?", Svenska Dagbladet, 2011.

⁹⁵ Jönsson & Snickars, 2007, s. 27.

⁹⁶ Gyllenberg, 2002, s. 5.

⁹⁷ Filmarkivet.se (u.å.) *Tema Valfilmer*

⁹⁸ Jönsson & Snickars, 2007, s. 27.

⁹⁹ Esaiasson, 1990, s. 187.

¹⁰⁰ Blomberg, 1997, s. 107.

¹⁰¹ Blomberg, 2001, s. 15.

¹⁰² Eriksson, 1980, s. 199.

¹⁰³ Esaiasson, 1990, s. 208.

Undersökning

Valfilmer

Varje analys av valfilm inleds med en sammanfattning av handlingen. Därefter följer en kort redogörelse av den kritik som inte riktas mot kommunisterna. Sedan genomförs en retorisk analys av kritiken som riktas specifikt mot kommunisterna, där varje aktuell scen behandlas enskilt. För att undvika upprepning i den retoriska analysen kommer inte partierna att omnämnas som avsändare och heller inte biopubliken som mottagare.

Bondeförbundet: *En ljusare framtid* (1948)

Bondeförbundets 33 minuter långa valfilm handlar om den kvinnliga stadsbon som flyttar till landsbygden; distriktssköterskan Kaj Stenberg. Hon möter landsbygdens folk, dess problem och utmaningar. Föreningsbonden Torsten Waller visar henne runt i bygden. Stenberg träffar också den unge mannen Gunnar som drömmer om att bli bonde, men vars far vill att han ska studera till ingenjör.

I Bondeförbundets valfilm *En ljusare framtid* kritiseras övriga partier sammanlagt fyra gånger. Vid hälften av dessa är objektet Socialdemokraterna. I den första scenen där negativt kampanjande används riktas kritik mot Socialdemokraternas ransoneringspolitik. Detta infaller efter cirka elva minuter in i filmen. Efter cirka tjugotvå minuter, i den tredje scenen, kritiseras Socialdemokraternas skogspolitik. Negativt kampanjande som riktas mot kommunisterna går att finna i följande två scener:

Scen två (cirka 17:30-19:10): I denna scen samtalar tre personer med varandra: en lärare, en bruksarbetare och en bonde. Samtalet äger rum utanför bygdens lanthandel och de tre verkar känna varandra sedan tidigare då de har kunskap om varandras liv. Dock nämns aldrig någon av personerna vid sitt namn i scenen. Det är istället deras yrkestitlar som definierar dem. Samtliga är både avsändare och mottagare eftersom alla tre periodvis argumenterar och lyssnar.

Personerna i scenen försöker övertyga mottagarna om att människor på landsbygden blir orättvist behandlade eftersom de får betala högre skatt än stadsbor. Denna skattepolitik ställer

sig samtliga riksdagspartier bakom, förutom Bondeförbundet, menar avsändarna. Det riktas också specifik kritik mot kommunisterna, men det sker implicit. Pathos används när bruksarbetaren, som tidigare bodde i staden, talar om landsbygden på ett varmt sätt då han förklarar sin åsiktsförändring: ”När man känner sig hemma på en plats och lära känna folket och deras problem, då blir allting helt annorlunda”. Det är därmed tydligt att avsändaren appellerar till mottagarnas känslor. Läraren ställer följande fråga till bruksarbetaren efter att han har uttryckt att han kanske ska rösta på Bondeförbundet: ”Vad säger dina kamrater om det då?”. Han svarar följande: ”Åja, än så länge rör man någorlunda om säg själv va. Förresten så kanske dom också kommer att tillfriskna och så förbannat belåtna, det är dom inte, de kan du skriva upp”. Eftersom begreppet ”kamrater” används borde åtminstone en del av mottagarna tolka uttalandet som att övriga bruksarbetare är kommunister. Det ska tilläggas att kritiken mot kommunisterna inte är självklar – mottagarna kan lika gärna tolka det implicita som att bruksarbetarna är socialdemokrater. Återigen används appellformen pathos: att hänvisa till ”ofriska” kamrater på bruket borde väcka känslor hos en del av mottagarna. Det går däremot inte att finna några tydliga spår av varken logos eller ethos i scenen, åtminstone inte då den implicita kritiken riktas mot kommunisterna.

Scen fyra (cirka 25:20-27:00): I scen fyra är den unge mannen Einar Stenberg avsändare, men också till viss del Waller. Det finns sammanlagt tre mottagare i scenen: Waller, Stenberg och en ung kvinna som dock är passiv i konversationen. Det är, som sagt, Waller som visar Stenberg runt i bygden och i denna scen har de kommit till bygdegården. Där sitter människor och studerar och de samtalar bland annat om böckerna i bokhyllan. Vid ett bord sitter Einar och läser en historiebok. Mittemot honom sitter en ung kvinna.

Einar försöker övertyga mottagarna genom att referera till ett uttalande från Sten Sture, skrivet i en historiebok framför honom, att bönderna tillsammans måste kämpa mot inre och yttre hot. Waller fyller i: ”Så har det alltid varit, och så är det än”. Einar menar sedan att nazister och kommunister har fört en klappjakt mot bondeledarna och idag deporteras baltiska bönder till Sibirien. Således används genomgående appellformen logos i scenen, men också pathos till viss del: deporteringen beskrivs som ”gräslig” av Stenberg. Det implicita i denna scen är således att kommunisterna är hotet, inte bara ett utländskt hot utan också ett inhemskt. Detta eftersom uttalandet från Sten Sture gällde svenska bönder – det är således enkelt för mottagarna att dra direkta paralleller till vad som skedde i de baltiska staterna med vad som har skett i historien. Det som sker där kan ske här. Wallberg menar sedan att skogsarbetare, bön-

der, bruksarbetare osv. kan enas eftersom de har gemensamma problem. I och med att uttalandet kommer från Waller används appellformen ethos: han är en föreningsbonde och framställs som en omtyckt person i valfilmen. Dock är han inte huvudavsändaren i denna scen, vilket betyder att ethos används i begränsad utsträckning. Det går med andra ord inte att fastställa att appellformen ethos används då den unge mannen Einar argumenterar för de yttre hoten.

Sammanfattning

I Bondeförbundets valfilm kritiseras kommunisterna i ungefär samma utsträckning som Socialdemokraterna. De övriga borgerliga partierna kritiseras däremot inte. I valfilmen framställs kommunisterna som farliga och att det behövs en gemensam kraftsamling för att stoppa dem. Explicit framställs främst utländska kommunister som ett hot. Både pathos och logos används för att övertyga biopubliken att kommunisterna inte är ett parti att lägga sin röst på. Ethos används i begränsad utsträckning.

Högerns riksorganisation: *En man gör sitt val* (1948)

Denna 37 minuter långa valfilm handlar om egenföretagaren Johan Marklund som ser tillbaka på de gångna tre åren med socialdemokratiskt styret: tiden präglas av besvikelser och motgångar. Vi får följa olika medlemmar i familjen Marklund, vilket inte bara ger inblick i deras vardagsliv utan också i deras politiska övertygelser.

Den kritik som riktas mot andra riksdagspartier är omfattande jämfört med övriga partiers användande av negativt kampanjande. Kritik mot kommunisterna går att finna i fyra scener, varav en är riktad både mot kommunisterna och Socialdemokraterna. I resterande scener riktas kritik mot de sistnämnda. Socialdemokraterna blir i hög utsträckning anklagade för att bedriva planhushållning, antingen explicit eller implicit.¹⁰⁴ I en scen kritiseras Socialdemokraternas inflationspolitik (cirka 15:10) och i en annan dess skattepolitik (cirka 21:00). Negativt kampanjande, riktad mot kommunisterna, går att finna i följande scener:

Scen ett (cirka 05:00-05:30): I denna scen går det inte att identifiera vare sig avsändare eller mottagare bland skådespelarna. Det är istället det implicita, dvs. det som ligger dolt, som går att tolka som negativt kampanjande. Kontexten är att beskedet om andra världskrigets slut

¹⁰⁴ Scenerna går att finna vid följande tider: cirka 07:40, 08:20, 09:10, 10:10, 16:00, 17:00, 21:40, 23:00, 26:00, 27:40 samt 30:10

precis har nått Stockholm. Scenen utspelar sig troligen i en musiklokal i och med att det går att identifiera ett flertal instrument i scenen som till exempel cello, klarinett, piano och fioler. Ungefär ett dussin unga män hurrar för bland annat Norge, kastar konfetti ut genom fönstret, sjunger och spelar instrument. Stämningen är god.

Avsändaren vill övertyga mottagarna om att Sovjet, dvs. kommunisterna, förtrycker folket i de baltiska staterna. Alla firar utom en ung man vid namn Arvid från Estland som sitter på en pianostol en bit ifrån de andra. De unga männen slutar att hurra eftersom de har uppmärksammat Arvids dystrehet. En av dem säger följande: ”Var inte ledsen Arvid. Nu blir alla länder fria. Ryssland blir friheten. Du blir fri”. En annan av männen fyller i: ”Du blir befriad. Du kan resa hem till Estland igen. Du blir fri”. Sedan säger samtliga i kör: ”Du blir fri. Du blir fri. Du blir fri”. Reaktionen från Arvid uteblir dock och utan att möta de andras blick tittar han åt ett annat håll. Estländaren Arvid har ingen anledning att vara glad: hans land är grannland med kommunisterna och därför är hans framtid oviss. Baltutlämningen var ett bevis på detta. Det finns varken spår av ethos och logos i denna scen, men däremot används pathos, dvs. scenen appellerar till mottagarnas känslor. Att först se firande människor och sedan en dystre person, är en växling mellan känslor som riktar sig mot mottagarnas sinnestillstånd i situationen.

Scen sex (cirka 12:00-13:10): I denna scen finns inte en tydlig avsändare och mottagare, vilket gör scenen svåranalyserad. Herr Marklund är delvis avsändare, så även tjänsteflickan Eili. Det är dock till övervägande del den negativa framställningen av sonen Bengt, som trogen anhängare till kommunisterna, som ska försöka övertyga mottagarna om att de inte ska rösta på kommunisterna. Närvarande i vardagsrummet, förutom Bengt och herr Marklund, är fru Marklund, tjänsteflickan Eili, sonen Erik och dottern Ann vilka alla kan ses som mottagare. Scenen inleds med att sonen Bengt avbryter sitt fars samtal med Ann och Erik om socialprogrammet.

Avsändaren försöker övertyga mottagarna om att kommunisterna vill ha ett ofritt samhälle. Detta görs genom att herr Marklund argumenterar för det fria samhället – ett samhälle där arbetsviljan avgör. I sonens samhälle däremot, dvs. ett kommunistiskt samhälle, så är det partitillhörigheten och favoriseringar av individer som styr. Således används logos i scenen. Den negativa framställningen av Bengt blir tydlig då han säger följande: ”Det kunde han gärna ha”. Detta efter att Eili från Finland berättat att hennes pappa fängslades på grund av att han

uttryckt sitt missnöje med kommunisterna. Resultatet blir att fru Marklund säger: ”Men Bengt” medan herr Marklund skriker ”försvinn” till sin son. Därefter stannar bilden och en berättarröst säger: ”Så här kan det gå i oroliga tider i en familj som förr höll ihop”. Rösterna fortsätter med att säga att ”under trycket av en tilltagande osäkerhetskänsla” har gjort dem ”lättirriterade”. En splittrad familj väcker känslor hos mottagarna med andra ord, pathos används i scenen. Ethos används också eftersom Marklund är avsändare. Det nämndes i början av valfilmen att han är sparsam, företagsam, hårt arbetande samt har gjort uppoffringar. Detta är egenskaper och handlingar som värdesätts av gemene man, därmed används appellformen ethos i scenen.

Scen sju (cirka 14:10-15:10): I scen sex är Bengt avsändare och hans kommunisttroga vän Leif mottagare. Även den negativa framställningen av Leif går att tolka som en avsändare. Scenen utspelar sig i en musiklokal: ett femtontal unga män spelar sina instrument samtidigt som Leif dirigerar. Det rör sig med stor sannolikhet om en repetition. De slutar att spela och Leif går fram till Bengt som sitter på pianostolen. De samtalar om hur spelningen gick; Bengt är inte nöjd, Arvids stämma behövs, menar han.

Det går att urskilja en attitydförändring hos kommunisten Bengt i och med att han försöker övertala Leif om att gränserna i Europa kanske inte är så fria som de tidigare trott och att detta är på grund av kommunisterna. Avsändaren vill med andra ord övertyga mottagaren om att kommunisterna begränsar människors frihet. Han nämner deras gemensamma estländske vän, Arvid, som flyttat tillbaka till sitt hemland och hur de lovade honom att Estland skulle bli fritt. Han säger sedan följande: ”Om man tänker på hur det baltiska folket behandlas får man avsmak för kommunismen”. Argumenteringen innehåller logos eftersom det sker en saklig bevisföring: hänvisningen till vännen Arvids situation är ett bevis på att det är sant. Även pathos används i och med att Bengt nämner Arvids situation, vilket mottagarna är väl bekanta med samt använder ord som ”avsmak”. Efter att Bengt uttryckt sitt missnöje gentemot kommunisterna, svarar Leif honom följande: ”Äh, sentimentalitet”. Han menar sedan att det är nödvändigt att vara realist inom politik. Denna kommentar kan framställa Leif som känslokall hos mottagarna – han känner ingen sympati för det lidande baltiska folket. Revolution ska prioriteras. I och med Leifs avslutande kommentar, vilket resulterar i att Bengt och Leif blir framställda som varandras motpoler, är det troligt att mottagarna uppfattar Bengt som en person med hög moral. Det går därför hävda att ethos används i scenen. Dock är den inte tydlig då Bengt var känslokall inför Elis pappas öde i en tidigare scen.

Scen arton (cirka 32:10-33:40): Det finns flera olika avsändare i scen arton som utspelas sig i en lokal där ett kommunistmöte hålls. Mottagare i scenen är deltagarna i mötet. Kontexten är att Bengt, Leif och en tredje okänd vän lyssnar på en talare som både är energisk och högljudd. Vid sidan om talaren går det att skymta en flagga med en knopp föreställande hammaren och skäran. I publiken finns det nästan enbart unga människor, män som kvinnor.

Avsändarna försöker övertala mottagarna om att kommunismens påstådda bedrifter har i själva verket inte har inträffat: det är istället kommunisterna som är förtryckare. Talaren propagerar för kommunismen genom att bland annat säga att den ”sveper som en storm över förslavade länder, slår borgardömens korrumpade välde i spillror”. Han menar sedan att denna storm har svept över koncentrationslägren i Tyskland, Ungern, Jugoslavien och de baltiska staterna. Därefter säger en manlig röst i publiken, utan att han går att identifiera: ”Lögn, jag var där, lägren är kvar, dom har bara bytt bödlar”. Mannen som motsätter sig talarens påstående blir utbuad av de andra deltagarna. Talaren replikerar: ”Den har svept över Tjeckoslova-kiens förtrampade massor”. En annan okänd man svarar honom genom att säga: ”Lögn, jag var där, det var en klick som tog ledningen med hjälp av en främmande makt, det var precis som under nazismen”. Mannen hinner knappt tala färdigt innan buropen från publiken uppstår. Mitt i detta ställer sig Bengt upp, tydligt upprörd och med hög röst säger han att folk måste få uttrycka sin mening. Bilden från mötet avslutas med att Bengt hamnar i bråk med en av deltagarna. Denna del av scenen innehåller saklig bevisföring i och med att ögonvittnen kan intyga att talaren ljuger.

Vid två tillfällen jämförs kommunismen med nazismen och det sker både explicit och implicit. Det är implicit eftersom personen i publiken aldrig säger att det är kommunisterna som är ”bödlarna”, men det är ändå uppenbart att avsändaren vill förmedla just detta. Att jämföra kommunismen med nazismen väcker känslor hos mottagarna. Pathos används vid fler tillfällen: den emellanåt tumultartade situationen i lokalen bör också väcka känslor hos mottagarna. Denna appellform återkommer sedan i en senare del av scenen som äger rum utanför lokalen. Bengt, Leif och en annan vän har precis blivit utslängda från mötet. Dock är de tre vännerna inte ledsna utan de skrattar högljutt. Utanför lokalen möter de tjänsteflickan Eili som har väntat flera kvällar på Bengt. Det implicita är med andra ord att Eili har väntat på att Bengt ska ändra sin politiska uppfattning – att lämna kommunismens idéer. De går därefter iväg tillsammans i armkrok. Leif säger också till Eili att hon måste förlåta dem. De har nämli-

gen varit idioter, menar han. Denna scen appellerar till mottagarnas känslor i och med att scenen förmedlar en tydlig glädje och spår av romantik. Att använda ett ord som idiot appellerar också till människors känslor. Det implicita i slutet av scenen kan tolkas som att kommunister är idioter och även de som röstar på dem. Även ethos används i scenen: Bengt har nu etablerat sin moraliska karaktär och kan inte längre ses som den förlorande sonen och en vilsen ung man i ofrihetens ideologi.

Scen nitton (cirka 33:40-36:00) Det finns tre avsändare i scen nitton: Herr Marklund, estländaren Arvid till viss del samt en berättarröst. Mottagare i scenen är samtliga medlemmar ur familjen Marklund, Eili och Leif. Återigen är alla samlade i vardagsrummet hemma hos familjen Marklund. Denna gång är stämningen en annan. Det finns inte någon osämja mellan människorna i rummet. Herr Marklund är märkbart belåten över detta faktum och försöker få någon respons från sonen Bengt, men utan framgång.

Avsändarna försöker framför allt övertala mottagarna om att Socialdemokraterna är mot frihet, men också att Sovjetunionen är ett hot mot Sverige. Kritiken är dock mer implicit till sin natur. Kritiken mot Socialdemokraterna framförs av herr Marklund, men efter detta talar Arvid: han är skeptisk till att Sverige verkligen är ett fritt land eftersom 168 balter överlämnades till Sovjetunionen för två år sedan. Herr Marklund svarar honom att det var hemskt, men regeringen var ”ynkligt” rädd. Implicit handlar denna scen delvis om kommunisternas makt över Socialdemokraterna. Eftersom de tidigare har gått med på utländska, kommunistiska, krav kan det innebära att sådana eftergifter även kan komma att ske mot de svenska kommunisterna. En röst på Socialdemokraterna kan därmed indirekt innebära att kommunisterna får mer inflytande. Scenen i lägenheten avslutas med att herr Marklund säger följande: ”Och värre blir det om vi sitter med armarna i kors och låter den svenska flatheten triumfera”. Därefter stannar bilden och en manlig berättarröst börjar tala. Han säger bland annat: ”Det har aldrig gått oss väl när främmande idéer och system låtit styra oss. Blodsrevolutionernas tid är förbi”. Här används framför allt logos: avsändaren appellerar till mottagarnas rationella ställningstagande.

Det implicita i denna del är att vi svenskar bör vara rädda för socialistiska idéer eftersom konsekvenserna kommer att bli förödande. Blodsrevolutionerna, likt de i Sovjet under tidigt 1900-tal, är inte längre ett alternativ för Sverige. Ethos används inte i denna del av scenen, dock används appellformen i och med att herr Marklund talar, men eftersom han framför allt framför kritik mot Socialdemokraterna används inte ethos i någon större utsträckning då kritik

riktas mot kommunisterna. Pathos däremot, används desto oftare. Ordvalet blodsrevolution väcker känslor hos mottagarna, men också hotet att främmande makter ska styra våra liv i Sverige. Även herr Marklunds upprördhet appellerar till mottagarnas känslor, vilket innebär att pathos används vid fler tillfällen.

Sammanfattning

I Högers valfilm är det framför allt Socialdemokraterna som kritiseras, men det riktas även kritik mot kommunisterna. Dock nämns varken Bondeförbundet eller Folkpartiet i valfilmen. Kommunisterna framställs genomgående som ett hot mot friheten eftersom de förtrycker människor och i en scen framgår det att Socialdemokraterna är obenägna att stoppa deras frammarsch. Explicit är det framför allt utländska kommunister som utgör ett hot, men implicit även de inhemska. Samtliga appellformer förekommer i kritiken, men ethos används i något mindre utsträckning.

Folkpartiet: *De valde friheten* (1948)

Folkpartiets valfilm *De valde friheten* är sammanlagt 36 minuter lång. Dess handling utspelar sig i fem olika tidsperioder: 1548, 1648, 1748, 1848 och till sist 1948. Huvudpersonen, herr Törne, är densamme och likaså hans utmaningar samt lösningar: Törne väljer alltid friheten framför förtryck och orättvisor.

Eftersom valfilmen innehåller historiska händelser från fem olika århundranden förekommer det explicit kritik enbart mot andra partier i en scen och den utspelar sig i samtiden, dvs. 1948. Implicit kritik mot Socialdemokraterna går däremot att finna i sex scener.¹⁰⁵ Den är implicit eftersom kritik riktas mot en stat som reglerar och kontrollerar, som inskränker människors frihet. I och med att Socialdemokraterna hade regeringsmakten 1948 ska denna kritik i Folkpartiets valfilm ses som ett angrepp på just dessa. Eftersom det framför allt är den begränsade friheten som kritiseras kan även kommunisterna ses som objekt för kritiken. Detta eftersom de sistnämnda troligen skulle föra en betydligt mer kontrollerande politik än det nuvarande regeringspartiet. Analysen kommer däremot att utgå från att Socialdemokraterna är det primära objekten. Därmed går negativt kampanjande mot kommunisterna endast att finna i följande scen:

¹⁰⁵ Scenerna går att finna vid följande tider: cirka 09:00, 13:00, 15:20, 17:20, 21:00 samt 30:30.

Scen sex (cirka 24:10-29:30): I denna fem minuter långa scen är det framför allt Törne som är avsändare, men också framställningen av en arg folkmassa samt Törnes kollega kan ses som avsändare. Mottagare i scenen är dels folkmassan och dels Törnes redaktörskollega. Kontexten är att journalisten Törne samtalar på redaktionen med sin kollega som precis kommit tillbaka från Brunkebergstorg där 5 000 människor hade samlats.

Avsändaren vill övertyga mottagarna om att kommunisternas våldsanvändning inte är vägen till frihet. Törne frågar kollegan om det ”fanns några särskilda uppviglare” på platsen, varvid denne svarar att det var flera i farten och att ”en av dom sålde en sån här”. Han visar upp ett häfte med rubriken ”Kommunismens röst” med följande innehåll: ”Förklaringen av det kommunistiska partiet offentliggjordes i februari 1848. Folkets röst, är guds röst”. De två hör sedan en folkmassa närma sig. Därefter visas gatubilder där bland annat kvinnor och en man med käpp springer bort från folkmassans rop. Den arga folkmassan kastar sedan sten mot en grupp beväpnade militärer som stoppade deras frammarsch. Militären hotar att skjuta folkmassan och mitt i detta tumult ställer sig Törne och ropar: ”Stopp, stopp där. Ingen kastar mera sten. Det där är ju meningslöst. Vad vinner ni med att slå ut era fönsterrutor eller att militären skjuter ner några av er. Ingenting!”. Därefter säger Törne att han förstår deras frustration men att kampen måste ske på ett demokratiskt tillvägagångssätt. Detta eftersom: ”Ännu har ingen vunnit någon frihet med våld och med tvång”. Törne får gehör från folksamlingen: en av dem säger att ”det är ingen idé att bråka”. Både folkmassan och militären lämnar sedan platsen.

Avsändarna använder genomgående logos, pathos och ethos för att appellera till mottagarna. Det förstnämnda används bland annat då Törne, i sitt tal, vänder sig till folkmassans förnuft: våld har aldrig varit lösningen, varken nu eller tidigare i historien. Pathos används t.ex. när bilder från skrämde kvinnor och mannen med käpp visas – kommunisternas våldsanvändning drabbar alla, även de allra svagaste i samhället. Appellformen används också i den hotfulla stämningen då militären och folkmassan drabbar samman – hatet är påtagligt i scenen. Den tredje appellformen, ethos, är tydlig eftersom Törne är avsändare: hans klokhet har byggts upp under hela valfilmen. Även hans karaktär appellerar också till ethos: en man som ställer sig mellan militären och en folkmassa för att stoppa en konfrontation har hög moral.

Sammanfattning

I Folkpartiets valfilm är det huvudsakligen Socialdemokraterna som kritiseras, vilket till största del sker implicit. Det förekommer kritik mot kommunisterna i en scen som både är lång och innehållsrik. Kommunisterna framställs som ett hot mot friheten, men också som farliga eftersom de är våldsbenägna. Det finns inga indikationer på att det framför allt är de utländska kommunisterna som är det primära hotet. För att övertyga mottagarna används samtliga appellformer.

Socialdemokraterna: *De kämpade sig till friheten* (1948)

Valfilmen *De kämpade sig till friheten* från 1948 är sammanlagt 36 minuter lång. En verkstadsarbetare berättar om arbetsrörelsens genombrott och reformarbete för sina kollegor. Bilder varvar hur det såg ut innan Socialdemokraterna kom till makten med nutida scener om hur Sverige har förändrats för individer, grupper och samhället som helhet. Detta samtidigt som verkstadsarbetaren är berättarröst.

Negativt kampanjade går att finna i sammanlagt fyra scener. I tre av dessa riktas kritik mot de borgerliga. I scen två kritiseras de borgerliga partierna för att ha använt hets och skrämning som propaganda mot Socialdemokraterna. Scenen pågår i ungefär en minut (cirka 24:30). I den tredje scenen (cirka 27:00), anklagas Folkpartiet för ”handlingsodugliga” eftersom de förvärrade krisen för landets bönder under tidigt 1930-tal. Till sist riktas kritik mot både Folkpartiet och Högern (cirka 34:00). Dess innehåll är att deras ransoneringspolitik endast gynnar de rika. Det finns dock en scen som innehåller kritik mot kommunisterna. I samband med detta kritiseras också Högern och Folkpartiet.

Scen ett (cirka 01:40-02:30): Avsändare i scenens första del är en verkstadsarbetare, varvid mottagare är två kollegor som sitter bredvid honom på en bänk utanför verkstaden. Det är fler män som sitter på bänken och äter, men det är bara samtalet mellan de tre kollegorna som visas i scenen.

Avsändaren försöker övertala de andra om att begreppet frihet missbrukas av Högern, Folkpartiet och kommunisterna. Gällande de sistnämnda säger han följande: ”Till och med kommunisterna talar om frihet”. Det är därmed tydligt att avsändaren till mottagarna vill förmedla att Socialdemokraternas och kommunisternas syn på frihet inte överensstämmer. Scenen är

svåranalyserad gällande möjligheten att identifiera de olika appellformerna, främst eftersom kritiken mestadels är riktad mot de borgerliga partierna vilket blir tydligare ju längre valfilmen pågår. Några direkta argument för varför kommunisternas syn på frihet är annorlunda än socialdemokraternas förekommer inte. Däremot anger verkstadsarbetaren flera argument för varför inte de borgerliga partiernas syn på frihet är densamma som socialdemokraternas.

Sammanfattning

Socialdemokraterna kritiserar huvudsakligen de borgerliga partierna men nämner aldrig Bondeförbundet vid namn. Det förekommer kritik mot kommunisterna, men den är ytterst begränsad eftersom kritiken framför allt är riktad mot de borgerliga partierna. Kommunisterna kritiserar för att misstolka begreppet frihet. Kritiken i scenen kan ses som mindre väsentlig i sammanhanget och det går heller inte att avgöra med säkerhet vilka appellformer som används.

Valmanifest

Varje analys inleds med att ange antal ord i hela manifesten och hur stor del som innehåller negativt kampanjande. Denna kritik delas in i stycken och därefter analyseras varje del genom att redogöra för både kritikens riktning och innehåll. Därefter analyseras den negativa kritiken som riktades mot kommunisterna genom att jämföra denna med valfilmens negativa kampanjande.

Bondeförbundet

I Bondeförbundets valmanifest, med sammanlagt 1982 ord, går det inte att finna negativt kampanjande. Därmed är det inte möjligt att redogöra för, analysera eller jämföra innehållet i valmanifestet med valfilmen trots att den sistnämnda hade sammanlagt fyra scener som innehöll negativt kampanjande.

Högerns riksorganisation

Av sammanlagt 248 ord i Högerns valmanifest innehåller ungefär 120 ord kritik mot antingen Socialdemokraterna eller kommunisterna, och dessa går att finna i två textstycken. Dock är kritiken gentemot de förstnämnda fler i antalet. I det första stycket kritiserar Socialdemokra-

terna på flera olika punkter och det som kännetecknar kritiken är att Socialdemokraternas politik är destruktiv för Sverige.

I det andra stycket, som endast är en mening lång, kritiseras kommunisterna: ”Högern vill samla alla ärliga svenskar och demokrater till kamp mot kommunismens samhällsupplösande våldsläror”. Ovan anförda mening innebär att Högern vill förmedla att kommunister är våldsamma, antidemokrater samt oärliga. De som är ärliga, demokrater och mot våld bör rösta på Högern.

Den kritik som ges i valmanifestet mot både Socialdemokraterna och kommunisterna är någorlunda i proportion till vad som ges i valfilmen: det är framför allt Socialdemokraterna som kritiseras i valfilmerna vilket även är fallet med valmanifestet. Den kritik som riktas mot kommunisterna i valmanifestet är kort, men den kretsar kring deras våldsanvändning och antidemokrati. Samma mönster går att urskilja i Högers valfilmer som t.ex. anför baltutlämningen och kommunisternas begränsade tro på yttrandefriheten. Däremot går det inte att finna spår i Högers valmanifest av att kommunisterna i hög grad skulle kunna påverka Socialdemokraterna. Dock nämns detta i mindre utsträckning i valfilmerna och bör därför inte ses som centralt. Det går därför att hävda att det går att se likheter mellan Högers valmanifest och deras valfilm gällande negativt kampanjande riktat mot kommunisterna.

Folkpartiet

Folkpartiets valmanifest innehåller 818 ord. I nästan 180 av dessa finns det kritik som riktas mot antingen kommunisterna eller både Socialdemokraterna och kommunisterna. I det första stycket, som innehåller negativt kampanjande, kritiseras kommunismen för att vara en nedbrytande våldslära. Några meningar innan denna står följande: ”Skarpa motsättningar råda mellan öst och väst och vidmakthålla ett tillstånd av internationell oro”. Det är med andra ord de utländska kommunisterna som kritiken framför allt riktas mot, men eftersom kommunisterna även är verksamma i Sverige är kritiken också indirekt riktad mot kommunisterna.

I det andra stycket som innehåller negativt kampanjande är det både kommunisterna och Socialdemokraterna som kritiseras av Folkpartiet. Kritiken framförs i form av negativt kampanjande gentemot ideologin socialism och att denna har inneburit att friheten begränsats hos befolkningen samt att fattigdomen blivit utbredd. Sedan står det att Folkpartiet ska bekämpa

socialisering och statsmonopol, vilket står att finna i socialdemokratiska och kommunistiska program.

I det tredje stycket, vilket också är det längsta, kritiseras framför allt Socialdemokraterna men också kommunisterna – negativt kampanjande gentemot kommunisterna är därmed sekundärt. Det som kritiseras är Socialdemokraternas socialistiska politik som har fått negativa effekter på det svenska samhället. Detta blir möjligt i och med att kommunisterna stödjer Socialdemokraterna. Det går att finna följande mening i valmanifestet: ”Vårt land kan ej styras väl så länge socialdemokratin ensam bestämmer, än mindre; om kommunisterna bli utslagsgivande”. Folkpartiet kan ge skydd mot både kommunisterna och de socialiseringsexperiment som genomförs av Socialdemokraterna. Därefter står det att det krävs en samhörighet bland Sveriges folk i och med att det finns yttre faror. Det implicita är således att kommunisterna är hotet, men också Socialdemokraterna och deras politik.

Det går att hävda att kritiken mot Socialdemokraterna i Folkpartiets valmanifest är något mer omfattande än den som riktas mot kommunisterna. Linjen är inte skarp, vilket innebär att det inte är tydligt att Socialdemokraterna är det primära målet för kritiken i manifestet. I valfilmen däremot, kritiseras Socialdemokraterna i betydligt högre utsträckning än kommunisterna. I valmanifestet kritiseras kommunismen för att vara en ”nedbrytande våldslära”. Det stämmer väl överens med scenen från valfilmen – den arga folkmassan som skrämmer både kvinnor och män, och som var villiga att konfrontera militären. Det går däremot inte finna några spår av att Socialdemokraterna får stöd från kommunisterna i valfilmen. Det ska emellertid tilläggas, vilket också gjordes i analysen, att Folkpartiets negativa kampanjande i deras valfilm mestadels är implicit till sin natur eftersom den skildrar olika århundranden. Trots detta, går det att påstå att den negativa kritiken som förekommer i Folkpartiets valfilm inte till fullo överensstämmer med den kritik som går att finna i partiets valfilm. Däremot går det finna likheter eftersom samma partier kritiseras. Socialdemokraterna kritiseras flest gånger i båda källorna, liksom att kritikens innehåll till viss del är densamma.

Socialdemokraterna

Socialdemokraternas valmanifest innehåller 1306 ord. Cirka 120 av dessa innehåller negativt kampanjande. I sammanlagt tre textstycken kritiseras framför allt de borgerliga partierna som grupp, men även kommunisterna kritiseras i ett stycke. I det första stycket kritiseras de bor-

gerliga partierna på flera punkter, däribland för kartellbildning och att utnyttja ”tidslägets svårigheter”.

I det andra stycket kritiseras kommunisterna för att försöka splittra arbetsrörelsen och för att vara antidemokratiska. Det går sedan att finna följande mening i valmanifestet: ”Socialdemokratin har alltid fördömt och bekämpat kommunisternas frihetsfientliga och antidemokratiska metoder”. Det är med andra ord inget nytt som nämns i valmanifestet: Socialdemokraterna har alltid stått emot kommunisterna.

I och med att kommunisterna enbart kritiserats vid ett tillfälle i valfilmen och att detta sker i skuggan av den kritik som ges mot Högern och Folkpartiet går det att fastställa att kritiken i valmanifestet inte överensstämmer med kritiken i valfilmen. Detta eftersom Socialdemokraterna inte lika tydligt distanserar sig från kommunisterna i valfilmen som i valmanifestet och att det inte ges kritik i någon större utsträckning gentemot kommunisterna mer än att kritisera deras tolkning av begreppet frihet.

Diskussion

Genom att tillämpa en relativt bred definition av begreppet negativt kampanjande har det inte medfört några direkta svårigheter att identifiera negativ kritik i varken valfilmerna eller i valmanifesten. Det har dock funnits svårigheter att urskilja var den negativa kritiken börjar och slutar i valfilmerna. Ibland är det längre scener som bygger vidare på tidigare och ibland skiftar innehållet från att tala om den egna politiken och sedan över till att kritisera igen. Dessa otydliga gränser innebär att läsaren inte ska fokusera allt för mycket på scenens längd – de angivna sekunders funktion ska istället förenkla för den som vill gå tillbaka till källmaterialet. Därmed har inte scenernas längd jämförts med varandra. Kritiken i denna studie skiftar också i både ton och grad. Att jämföra innehållet i olika scener med varandra kräver därför en mer utförlig analys. Utifrån mitt syfte är det inte möjligt att gå så ingående in på kritiken, vilket också förklarar varför jag har valt att uttala mig övergripande om olika partiers användande av negativt kampanjande.

Samuelsson menar att den bildade delen av befolkningen hade en betydande tillgång till litteratur som beskrev Sovjetunionen under Lenin och Stalins tid.¹⁰⁶ Min studie visar att de biobesökare, oavsett bildning, som såg Bondeförbundets och Högers valfilmer under 1948 års valrörelse hade eller fick vetskap om Sovjetunionens handlade som t.ex. deportering av balter till Sibirien och Pragkuppen. För dessa människor kan bilden av kommunister inte ha varit positiv. I Folkpartiets valfilm nämndes däremot inte några utländska kommunister, dock framställdes kommunister generellt sett som våldsamma vilket inte är något skönmåleri av varken inhemska eller utländska kommunister. Om personer enbart såg Socialdemokraternas valfilm fick de däremot inte tillgång till denna bild eftersom den näst intill inte innehåller någon kritik som riktas mot kommunisterna. Dessa skulle istället behöva läsa Socialdemokraternas valmanifest för att få tillgång till socialdemokraternas antikommunistiska världsbild, som Samuelsson uttrycker det. Frågan är om gemene man gjorde det, dvs. läste partiets valmanifest. Det är sannolikt att valfilmerna sågs av fler människor än de som läste valmanifesten – valfilmerna drog ju storpublik.¹⁰⁷ Trots detta finns ingen anledning att tro att en stor andel människor var omedvetna om Sovjetunionens handlande. Partier hade annan media som informationskanaler som t.ex. radio, valaffischer och politiska möten. Det svenska folket hade

¹⁰⁶ Kahn m fl. 2011, s. 20f.

¹⁰⁷ Esaiasson, 1990, s. 187.

också tillgång till information i form av tidningar. Det krävs med andra ord forskning som granskar samtliga informationskällor.

Det intressanta är dock varför Socialdemokraterna väljer att inte förmedla en negativ bild av kommunisterna i valfilmen och således till en större publik. Enligt Nicklas Håkanssons avhandlingen *Valretorik - om politiskt språk i partipropagandan* var klimatet sådant i valrörelsen att det förekom negativt kampanjande – mer än i valen på 1950-talet.¹⁰⁸ Gyllenbergs studie visar att det förekom negativt kampanjande i tidigare valfilmer. Varför väljer Socialdemokraterna att inte tydligt kritisera kommunisterna i 1948 års valfilm? Svaret på frågan går endast att spekulera kring. Var Tage Erlander mer positivt inställd till kommunisterna än Per-Albin Hansson? Fanns det överlag en större förståelse och sympati för Sovjetunionen i efterkrigstiden, vilket en del forskare menar?¹⁰⁹ Innebar publiciteten kring Pragkuppen att ytterligare kritik bara skulle bli överflödigt eftersom SKP redan hamnat i opinionsmässiga svårigheter? Ansåg Socialdemokraterna att negativt kampanjande riktat mot kommunisterna skulle få motsatt effekt, dvs. att kommunisterna skulle få fler röster? Det finns med andra ord behov av mer forskning. Dock innebär detta att socialdemokraterna kan ha haft ett ambivalent förhållningssätt till kommunisterna.

Peter Esaiasson menar att de borgerliga partierna kritiserade Socialdemokraterna för att inte ta tillräckligt avstånd från kommunisterna. Detta gjorde inte Socialdemokraterna i valfilmen, vilket innebär att det finns visst fog för kritiken. Esaiasson menar också att samtliga partier tog kraftigt avstånd från kommunisterna efter Pragkuppen. Detta krafttag är som sagt inte synligt i socialdemokraternas valfilm, men däremot är det tydligt i de övriga borgerliga valfilmerna och i deras valmanifest vilket är väl i linje med Esaiassons forskning.¹¹⁰ Gällande negativ kritik överlag, oavsett riktning, visar min undersökning att Högern och Folkpartiet var flitigast att använda sig av negativt kampanjande i det undersökta källmaterialet. Det är måhända inte särskilt underligt – det är enklare att kritisera den politik som har förts, dvs. socialdemokraternas politik.

¹⁰⁸ Håkansson, 1999, s. 89.

¹⁰⁹ Kahn m fl. 2011, s. 173 & Ahnlund, Knut, *Den svenska förståelsen för Sovjetväldet*, Svenska Dagbladet, 1998.

¹¹⁰ Esaiasson, 1990, s. 182ff.

Tidigare forskning menar därmed att de övriga partierna tog kraftigt avstånd från kommunisterna samt att kommunismen var det största hotet efter andra världskriget.¹¹¹ Min undersökning kan påvisa samma resultat – till viss del. Kommunisterna kritiserades visserligen av samtliga partier, dock med viss variation beroende på källmaterial och parti. De var dock inte det främsta objektet för negativt kampanjande – det var Socialdemokraterna. Med andra ord: sammantaget i Bondeförbundets, Folkpartiets och Högers valfilmer och valmanifest var det framför allt Socialdemokraterna som kritiserades. Det innebär att de borgerliga partierna såg Socialdemokraterna som det största hindret för att få makt. Det kan också innebära att det inte fanns en entydig och påtaglig rädsla för att kommunisterna skulle ta över makten i Sverige – åtminstone inte inför 1948 års val. Om det vore så skulle kritiken möjligtvis ha varit mer omfattande i förhållande till annan kritik. Å ena sidan fanns det en påtaglig skillnad i kritikens innehåll: Socialdemokraterna kritiserades huvudsakligen för deras genomförda och tänkta politik. Kommunisterna å andra sidan sågs som ett hot mot friheten, nationellt såväl som internationellt. Att uttala sig om den faktiska rädslan bland övriga partier utifrån resultaten i min studie blir därmed problematiskt.

Håkanssons m fl. forskning visar att det inte förekom mer negativt kampanjande i valaffischer under 1948 års valrörelse jämfört med andra val under 1900-talet. Det kan ge oss en ledtråd till varför Socialdemokraterna inte kritiserar kommunisterna. Det kan vara så enkelt som att partierna använder olika strategier i olika politiska kommunikationsmedel: det kanske inte finns något mönster gällande valen av strategier. En av studiens slutsatser är däremot förbryllande: en högre andel negativa budskap i valaffischer kan förklaras utifrån tider med stark polarisering.¹¹² Centrala personer i valet skulle definitivt hävda att 1948 års valrörelse var en sådan tid.¹¹³ Valkampanjerna i 1948 års val borde således ha haft stora inslag av negativt kampanjande. Andra slutsatser i Håkanssons m fl. studie stämmer dock väl överens med denna undersökning. Någon kommunistisk ledare nämns aldrig i varken valfilmerna eller i valmanifesten – det är istället ideologier eller partier som kritiseras. I mitt källmaterial nämns aldrig SKP vid sitt namn. Detta kommer jag att återkomma till i slutet av diskussionen.

¹¹¹ Esaiasson, 1990, s. 182ff & Möller, 2011, s. 140f;

¹¹² Håkansson m fl. 2014, s. 97.

¹¹³ Esaiasson, 1990, s. 206.

Enligt Håkansson m fl. vädjade valaffischerna framför allt till mottagarnas förnuft då partierna använde sig av negativt kampanjande.¹¹⁴ Denna studie visar att logos förekommer ofta i valfilmerna, men pathos används vid minst lika många tillfällen. Det innebär att den negativa retoriken i de svenska valfilmerna som visades inför 1948 års val appellerade mer till mottagarnas känslor än vad valaffischerna gjorde. Den mest sannolika förklaringen till varför så är fallet är antagligen att det finns mer utrymme för att förmedla känslor under t.ex. 35 minuters film än i en affisch. Det är också fler sinnen som är aktiverade vid rörlig bild i kombination med ljud. Kaid och Johnston kunde i sin studie visa att de amerikanska valfilmerna huvudsakligen vädjade till publikens känslor.¹¹⁵ Visserligen visar denna studie inte att pathos används oftare än övriga appellformer, men det kan vara ett tecken på att det är enklare att appellera till känslor via film. Det ska också tilläggas att Kaid och Johnstons studie hade amerikanska politiska kortfilmer som källmaterial. Den politiska och kulturella kontexten är således annorlunda och det blir därmed svårt att dra några generella slutsatser vid ett jämförande. Detta menar även Håkansson m fl.¹¹⁶

Kritiken i partiernas valfilmer är bara delvis densamma som i valmanifesten. I Högers fall överensstämmer innehållet i de båda källmaterialen i hög grad, medan det i Socialdemokraternas fall inte kan sägas stämma. Samma gäller för Bondeförbundet eftersom deras valmanifest inte innehåller någon negativ retorik. Det går att finna likheter gällande kritiken i Folkpartiets valfilm och valmanifest. Sammantaget innebär detta att partierna kan ha haft olika strategier beroende på kommunikationskanal och mottagare. Det kan också tyda på att partierna ville förmedla en bred bild av sin politik och gjorde detta genom inte upprepa sina budskap i de olika kanalerna.

En annan intressant aspekt är att både Bondeförbundet och Höger använder sig av unga människor då de kritiserar kommunisterna. Det är därför sannolikt att det var en medveten strategi för att motverka att framför allt unga människor skulle rösta på kommunisterna. Den unge Einar i Bondeförbundets valfilm propagerade starkt mot kommunisternas brott. Leif, den yngsta sonen, och hans vänner var från början kommunisttrogna i Högers valfilm – samtliga ändrade sedan sin politiska uppfattning och vände kommunismen ryggen. Det är troligt att politisk kommunikation blir mer effektiv om mottagaren kan associera sig med avsändaren.

¹¹⁴ Håkansson m fl. 2014, s. 97.

¹¹⁵ Kaid & Johnston, 1991, s. 59f.

¹¹⁶ Håkansson m fl. 2014, s. 97.

En äldre man eller kvinna som berättar om Sovjetunionens hemskheter skulle kanske inte ha fått samma effekt. En annan faktor som tyder på att det var en medveten strategi är att röst-rättsåldern hade sänkts från 23 till 21 år.¹¹⁷ Det innebar att partierna var tvungna att åtminstone delvis anpassa sina strategier till en ny målgrupp. En annan orsak till att scenerna riktade sig mot unga människor kan ha varit att yngre generationer i större utsträckning väljer att sympatisera med radikala rörelser och partier än äldre generationer. Denna strategi kan därför ha varit ett tillvägagångssätt för att motverka en radikaliseringsprocess bland svenska ungdomar.

Den troligaste förklaringen till varför SKP aldrig explicit nämns är följande: det behövdes inte. Mina metodologiska svårigheter att definiera och avgränsa begreppet kommunister var Högers, Bondeförbundets, Folkpartiets och Socialdemokraternas stora fördel. Min studie visar att det ofta var Sovjetunionens agerande som kritiserades, som t.ex. Prag-kuppen eller baltutlämningen. Detta gynnade verkligen inte SKP, tvärtom. De övriga kunde på så sätt ”slå två flugor i en smäll”. Om detta var en medveten strategi eller inte kan diskuteras. Enligt mig är det sannolikt att de övriga partierna utnyttjade Sovjetunionens agerande i Europa för att svartmåla och begränsa SKP:s maktinflytande i både valfilmer och valmanifest. Det var ju trots allt riksdagsval och SKP hade tidigare fått tio procent av rösterna.¹¹⁸ Detta innebär att en av SKP:s fördelar, dvs. att vara en del av en större rörelse, i enlighet med Marx och Engels tankar, blev deras nackdel: de blev en enkel måltavla för de övriga partierna.

Jag har vid flera tillfällen påpekat bristen på undersökningar som studerar valfilmer. Denna studie har bidragit till större kunskap om åtminstone en del av de valfilmer som producerades på 1900-talet. Dock är historien tolkningsbar och studier av historiska källor bidrar ofta till fler frågor än svar, vilket denna i delar har gjort. Jag väljer därför att instämma med Håkansson, Johansson och Vigsö: det behövs mer forskning för att förklara nivåer, trender och att vissa partier och kandidater väljer att kritisera sina motståndare i en valrörelse, medan andra inte gör det.¹¹⁹ Mitt bidrag är dock ett blygsamt sådant eftersom materialet förtjänar större uppmärksamhet. Därför välkomnar jag framtida undersökningar som väljer att använda valfilmer som källmaterial – historien blir mer levande om den rör på sig.

¹¹⁷ Harrisson, "Hur var det nu med rösträtten?", Svenska Dagbladet, 2011.

¹¹⁸ Wenell, 2015, s. 71.

¹¹⁹ Håkansson m fl. 2014, s. 97.

Sammanfattning

Undersökningen syftar till att granska Högers, Socialdemokraternas, Bondeförbundets och Folkpartiets strategier gentemot kommunisterna inför riksdagsvalet 1948. Detta gjordes genom en retorisk analys av negativt kampanjande i partiernas valfilmer, men också genom att granska negativ retorik i deras valmanifest. I studien behandlades följande frågeställningar: Vilka kritiserade samt kritiserades i större utsträckning? Vad kritiserades hos kommunisterna? På vilket sätt användes negativt kampanjande mot kommunisterna i partiernas valfilmer? Kan mängden och innehållet i partiernas kritik mot kommunisterna i valfilmerna förklaras utifrån partiernas valmanifest? Inspiration för att genomföra analysen av valfilmerna hämtades från Orla Vigsös modell för att beskriva en retorisk situation, vilket bland annat inkluderar de tre appellformerna ethos, pathos och logos.

Valfilmer användes som källmaterial eftersom det är ett relativt outforskat politiskt kommunikationsmedel i Sverige. Det var också ett centralt verktyg för partierna då de kommunicerade med väljarna. Valmanifest, å andra sidan, har fler granskats men inte i syfte för att undersöka strategier gentemot kommunisterna vid 1948 års valrörelse. År 1948 valdes eftersom det var en uttalat unik valrörelse, mycket på grund av att det fanns djupa konfliktlinjer i den nationella såväl som den internationella politiken. Det var också det första valet efter andra världskriget. Kommunisterna i vid mening granskades därför det finns svårigheter att avgränsa och inrama begreppet och därmed rörelsen.

Ett av studiens resultat är att samtliga partier framställde kommunisterna som ett hot i det undersökta källmaterialet, men den negativa retoriken i valmanifesten överensstämmer inte alltid med valfilmernas innehåll. Ett annat resultat som studien visade är att Socialdemokraterna kritiserades vid flest tillfällen, vilket kan innebära att de övriga partierna inte såg kommunisterna som det största hotet. Dock finns det svårigheter att uttala sig om den faktiska rädslan bland övriga partier utifrån resultatet. Detta eftersom innehållet i kritiken mot Socialdemokraterna och kommunisterna i mångt och mycket är olika. Studien visar även att Socialdemokraternas valfilm var den enda som inte innehöll tydlig kritik riktad mot kommunisterna, vilket kan tyda på ett ambivalent förhållningssätt. Partierna använde framför allt logos och pathos för att övertyga väljarna, varav den sistnämnda ges utrymme att användas i film eftersom rörlig bild tillsammans med ljud aktiverar fler sinnen. Två av partierna, Höger och

Bondeförbundet, kan ha haft en medveten strategi att försöka övertala unga människor att inte rösta på kommunisterna. Detta eftersom partierna väljer att ha unga människor som avsändare. En annan orsak kan ha varit att motverka en eventuell radikaliseringsprocess bland svenska ungdomar. Kommunisterna kunde också med enkelhet kritiseras eftersom de var en del av en större rörelse. Med andra ord, kritik riktad mot Sovjetunionens agerande gynnade inte SKP.

Källor och litteratur

Källmaterial

Valfilmer

De kämpade sig till frihet [Film], Bornebusch, Arne, Sverige, Filmo, 1948,

<http://filmarkivet.se/sv/Film/?movieid=1098&returnurl=http://filmarkivet.se/sv/Sok/?themeid%3d5%26filteryear%3d194%26j%3dj> (hämtad 28 mars 2015)

De valde friheten! [Film], Olsson, Gunnar, Sverige, AB Europa Film, 1948,

<http://filmarkivet.se/sv/Film/?movieid=96&returnurl=http://filmarkivet.se/sv/Sok/?themeid%3d5%26filteryear%3d194%26j%3dj> (hämtad 28 mars 2015)

En ljusare framtid! [Film], Holmgren, Per G, Sverige, AB Kinocentralen, 1948,

<http://filmarkivet.se/sv/Film/?movieid=1065&returnurl=http://filmarkivet.se/sv/Sok/?themeid%3d5%26filteryear%3d194%26j%3dj> (hämtad 28 mars 2015)

En man gör sitt val [Film], Jute, Alex, Sverige, Kinocentralens filmcentral, 1948

Valmanifest

Folkpartiets valmanifest 1948, <http://snd.gu.se/sv/vivill/party/fp/manifesto/1948> (hämtad 28 mars 2015)

Högerens riksorganisations valmanifest 1948,

<http://snd.gu.se/sv/vivill/party/m/manifesto/1948>, (hämtad 28 mars 2015)

Socialdemokraternas valmanifest 1948, <http://snd.gu.se/sv/vivill/party/s/manifesto/1948>, (hämtad 28 mars 2015)

Bondeförbundets valmanifest 1948, <http://snd.gu.se/sv/vivill/party/c/manifesto/1948>, (hämtad 28 mars 2015)

Litteratur

Ahnlund, Knut. Den svenska förståelsen för Sovjetväldet, Svenska Dagbladet, 1998-04-06

Bergner, Petter, *Med historien som motståndare: SKP/VPK/V och det kommunistiska arvet [1956-2006]*, Atlas, Diss. Umeå : Umeå universitet, 2013, Stockholm, 2013

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-70326>

Blomberg, Eva, 'Modärna Eva: fackförbundsfilmer i en moderniseringsprocess', *Dialoger / Tytti Soila (red.)*, S. 107-151, 1997

Blomberg, Eva, 'Tidens krav hette film: framväxten av arbetarrörelsens filmverksamhet 1900-1940', *Arbetarhistoria.*, 2001 (25:2/3 = nr 98/99), s. 4-17, 2001

Ekéus, Rolf. Kalla kriget och kampen om själarna – det nordiska perspektivet i Almqvist, Kurt & Gerner, Kristian (red.), *Kalla kriget: Sverige, en stormakt utan vapen?*, Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse, Stockholm, 2012

Eriksson, Ingmari, 'Arbetarrörelsen och valfilmen: socialdemokratisk film under 40-talet', *Chaplin.*, 22(1980):5 (=nr.170), s. 199-204: ill., 1980

Esaiasson, Peter, *Svenska valkampanjer 1866-1988*, 1. uppl., Allmänna förl., Diss. Göteborg : Univ., Stockholm, 1990

Furhammar, Leif, *Filmen i Sverige: en historia i tio kapitel och en fortsättning*, 3., [rev. och utök.] uppl., Dialogos i samarbete med Svenska filminstitutet, Stockholm, 2003

Gerner, Kristian. Kalla kriget – en säkerhetspolitisk fixstjärna i Almqvist, Kurt & Gerner, Kristian (red.), *Kalla kriget: Sverige, en stormakt utan vapen?*, Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse, Stockholm, 2012

Gerner, Kristian, *Ryssland: en europeisk civilisationshistoria*, Historiska media, Lund, 2011

Gyllenberg, Magnus, *De byggde ett nytt Sverige: nationell identitet i socialdemokratiska valfilmer 1928-1954*, Historiska institutionen, Stockholms universitet, Stockholm, 2002

Hedenborg, Susanna & Kvarnström, Lars (red.), *Det svenska samhället 1720-2006: böndernas och arbetarnas tid*, 3., [rev. och uppdaterad] uppl., Studentlitteratur, Lund, 2009

Hirdman, Yvonne, Björkman, Jenny & Lundberg, Urban, *Sveriges historia. 1920-1965 : [rösträtt och demokrati, fackföreningar, förbudsomröstning, depression, Ådalskravaller, Kreugerkrasch, kohandel, Saltsjöbadsavtal, folkhem, krispolitik, urbanisering, neutralitet, samlingsregering, beredskapstid, ATP-reform, radio och teve, bilism, rekordår]*, Norstedt, Stockholm, 2012

Hugoson, Rolf, *Krig och retorik: en introduktion*, Studentlitteratur, Lund, 2004

Håkansson, Nicklas, Johansson, Bengt & Vigsø, Orla, *Politik i det offentliga rummet: svenska valaffischer 1911-2010*, Carlsson, Stockholm, 2014

Håkansson, Nicklas, *Valretorik: om politiskt språk i partipropagandan*, Statsvetenskapliga institutionen, Univ. [distributör], Diss. Göteborg : Univ., Göteborg, 1999

Jönsson, Mats & Snickars, Pelle (red.), *Medier & politik: om arbetarrörelsens mediestrategier under 1900-talet*, Statens ljud och bildarkiv, Stockholm, 2007

Kahn, Martin, Karlsson, Birgit & Samuelson, Lennart, *Förundran och fruktan: svenska föreställningar om Sovjetunionen på Lenins och Stalins tid*, Sekel, Lund, 2011

Kaid, Lee, Lynda, & Johnston, Anne, *Negative versus Positive Television Advertising in U.S. Presidential Campaigns, 1960–1988*. *Journal of Communication*, 41: 53–64.

doi: 10.1111/j.1460-2466.1991.tb02323.x, 1991

Korobochkin, Maxim, Soviet views on Sweden's neutrality and foreign policy, 1945–50, i Carlback, Helene, Komarov, Alexey & Molin, Karl (red.), *Peaceful coexistence?: Soviet Union and Sweden in the Khrushchev era*, Södertörns högskola, Huddinge, 2011

Lau, Richard. R., Sigelman, Lee. and Rovner, Brown Ivy, *The Effects of Negative Political Campaigns: A Meta-Analytic Reassessment. Journal of Politics*, 69: 1176–1209.

doi: 10.1111/j.1468-2508.2007.00618.x, 2007

Marx, Karl & Engels, Friedrich, *Kommunistiska manifestet*, 1. uppl., Nixon, Linköping, 2004

Möller, Tommy, *Svensk politisk historia: strid och samverkan under tvåhundra år*, 2., [uppdaterade] uppl., Studentlitteratur, Lund, 2011

Nygren, Bertil. Sovjetunionen och dess världsbild – utrikespolitiska doktriner under kalla kriget i Almqvist, Kurt & Gerner, Kristian (red.), *Kalla kriget: Sverige, en stormakt utan vapen?*, Axel och Margareta Ax:son Johnsons stiftelse, Stockholm, 2012

Strömbäck, Jesper, *Makt, medier och samhälle: en introduktion till politisk kommunikation*, 1. uppl., SNS förlag, Stockholm, 2009

Vigsö, Orla, Retorisk analys i Ekström, Mats & Larsson, Larsåke (red.), *Metoder i kommunikationsvetenskap*, 2. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2010

Walter, Annemarie S. & van der Brug, Wouter, *When the Gloves Come Off: Inter-Party Variation in Negative Campaigning in Dutch Elections, 1981-2010*, Acta Politica, DOI: 10.1057/ap.2013.5, Amsterdam, 2013

Wenell, Olov, *Sovjetunionen och svenska vänsällskap 1945-1958: sällskapen Sverige-Sovjetunionen som medel i sovjetisk strategi*, Umeå universitet, Diss. Umeå : Umeå universitet, 2015, Umeå, 2015

Internet

Filmarkivet.se. (u.å.). *Om filmarkivet*. <http://filmarkivet.se/sv/Om-filmarkivetse/> (hämtad 28 mars 2015)

Filmarkivet.se. (u.å.). *Tema Valfilmer*. <http://filmarkivet.se/sv/Film/?movieid=1044&returnurl=http://filmarkivet.se/sv/Sok/?q%3dva>

[lfilm%26minyear%3d1950%26maxyear%3d1955](#) (Hämtad 28 mars 2015)

Harrisson, Dick, "Hur Var Det Nu Med Rösträtten?", 2011-10-29.

”<http://blog.svd.se/historia/2011/10/29/hur-var-det-nu-med-rostratten/> (hämtad 31 mars 2015).

Orla Vigsö, *Göteborgs universitet*. <http://jmg.gu.se/om-institutionen/personal/?userId=xvigor> (hämtad 28 mars 2015).

Richardson, Gunnar, "Churchill fick vredesutbrott över svenske kungens svek", *Dagens Nyheter*, 2007-07-28. <http://www.dn.se/debatt/churchill-fick-vredesutbrott-over-svenske-kungens-svek/> (hämtad 28 mars 2015)

Svenska Filminstitutet (u.å.). *Om Filmarkivet*. <http://www.sfi.se/sv/Filmarvet/Om-filmarkivet/> (hämtad 28 mars 2015)

Svensk Nationell Datatjänst (u.å.). *Organisation*. <http://snd.gu.se/sv/om-oss/organisation> (hämtad 28 mars 2015)

Taylor, Richard. 1988. "Soviet Cinema as Popular Culture: Or the Extraordinary Adventures of Mr Nepman in the Land of the Silver Screen." *Revolutionary Russia* 1(1): 36–56. <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09546548808575508> (hämtad 21 mars 2015).